

HAJDU MÁD

VARGA GÉZA

Mítoszok őre, Velemér

ÍRÁSTÖRTÉNETI KUTATÓ INTÉZET

ÍRÁSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Az Írástörténeti Kutató Intézet sorozata

A sorozatban eddig megjelent:

Simon Péter - Szekeres István - Varga Géza:

Bronzkori magyar írásbeliség

Varga Géza: Székely rovásjelek hun tárgyakon

Varga Géza: Rovásírás és mitológia

Bakay Kornél - Varga Géza: Rabló, nomád hordák inváziója,

avagy a kincses Kelet örököseinek honalapítása?

Varga Géza: A székely rovásírás eredete

Bíró Lajos: A fehér ló

Varga Géza: Mítoszok őre, Velemér

Előkészületben:

Varga Géza: A magyarság jelképei

Országos Széchényi Könyvtár

Kiadja a szerző az Írástörténeti Kutató Intézet támogatásával. Kézirat gyanánt. **Megvásárolható** a kiadónál: 1121 Budapest, Irhás árok 56., tel: 246-3127 (a bolti árnál kedvezőbbben); valamint a Fehérlófia antikváriumban: Bp., VIII., József krt. 36. **A borítón** Velemér Árpád-kori temploma; a hátsó borító belső oldalán az őseihez megtért utolsó két veleméri gelencsér; a borító hátoldalán rajzos sindúk (tetőcserepek). **Grafika:** Varga Géza.

(C) Varga Géza 1998.

ISSN: 1217-6974

ISBN: 963 03 5171 4

Az írástörténeti kutatásokhoz, a kutatási eredményeket bemutató veleméri állandó kiállítás (Sindűmúzeum) elkészítéséhez, a hónapok első szombatján tartott budapesti (XII. ker. Böszörményi út 23., 16 óra) előadásainkhoz, a nyaranként megrendezésre kerülő néprajzi táborhoz (Velemér, Cserépmadár szállás, június) és a könyvsorozat előkészületben lévő kötetének megjelenítéséhez támogatókat, munkatársakat és résztvevőket keres az Írástörténeti Kutató Intézet alapítvány (az adományok az adót csökkentik). Adószám: 18034570-1-01, számlaszám: 11712004-20140823. Az alapítvány - anyagi lehetőségeivel és a részletes pályázati feltételekkel összhangban - folyamatosan adómentes kutatási ösztöndíjjal támogatja a székely írással kapcsolatos tudományos igényű kutatásokat. Írásbeli jelentkezését várjuk az alábbi címen: 1121 Budapest, Irhás árok 56. Tel: 246-3127.

VARGA GÉZA

Mítoszok őre, Velemér

ÍRÁSTÖRTÉNETI KUTATÓ INTÉZET

BUDAPEST, 1999

Tartalom

Tartalom	4
Fekvése	5
A gyepük kialakulása	7
Velemér története a török időkig	10
Vallásháború az Őrségben	12
Az Őrségiek és a földesurak szembenállása	16
Trianon után	19
Veleméri égtájelnevezések	20
A műemléktemplom	21
A csodaszarvas-freskó	26
A népi kultúra emlékei	30
Velemér és környékének jelvilága	35
Zárszó	41
A környék nevezetességei	43
Irodalom	45

Mit nyújthat ez a szelíd dombok ölen megbújó kis falu felejthetetlen szépségű természeti környezetén s lakóinak vendégszereteten túl az arra tévedő idegennek?

A bepillantás lehetőségét letűnt korok, a valaha virágzott Magyar Királyság szellemiségébe. E varázslatos völgy a honfoglalás utáni magyar századok sajátos hangulatát idézi s egyedülállóan őrzi néhány emléket a megelőző időknek is. Az a csepp, amelyben megcsillan a valaha volt tenger: amelyből megsejthető Buda, Esztergom és Székesfehérvár palotáinak, templomainak, polgárházainak rommá lett, ma már csupán lelkesítő mesének tűnő világa.

Velemér a kifosztott, megalázott, töredékére zsugorított országunk egykori nagyszerűségének és becsületének hírnemzője. Most még néhány évvel a megállíthatatlannak látszó pusztulása előtt.

A középkori templomáról (1. ábra) ismert Velemér a megcsontított Vas megye mai területének délnyugati szögletében, a Belső Őrségnek nevezett tájegységben, az Alpok nyúlványai közül csordogáló Velemér-patak völgyében, a magyar és a szláv nyelvterület mai határához közel található. Nyugatról Szlovénia, délkeletről Zala megye határolja. Kő-, téglá- és faépületei (2. - 10. ábra) dús erdőkkel koszorúzott, szívet-lelket gyönyörködtető pannon tájba illeszkednek. Természetföldrajzi és néprajzi vonatkozásban szerves egységet képez a környező területekkel.

A helyét időnként megváltoztató középkori falu szétszedhető és áttelepszhető faházait a műemléktemplomot övező dombok tetején és déli lejtőin, az erdőirtások szegleteiben állították fel az elődök. Az egykori portákból csak az ázott tókák¹ maradtak meg, ezek jelzik a falu régi helyét az erdőjárónak. Megcsillanó vizük vadak szomját oltja.

1. ábra. Az ési napkultusz máig működő emléke az 1200-as évek végén épített, az 1300-as években freskókkal díszített, a vallásháború során fegyverrel elfoglalt veleméri templom.

A középkori műemléktemplom és a temető a Papréten található, a református templom, az önkormányzat irodája, a bolt, a kocsmá és a könyvtár pedig az Alsószeren.

A település 1786-ig nem a történelmi Őrséghez, hanem a Tótsági járáshoz (ma Vendvidék) tartozott. Közvetlen környezetét egykor nevezték Belső-Őrségnek, Velemér-völgynek és - talán a reformációval összefüggő okból - Zürich-völgynek is. Ez az újabb keletű közigazgatási terület (a Tótsági járás) a török időkben bekövetkezett népmozgások következményeképpen alakult ki és nem volt igazán hosszú életű. Annak a Habsburgokhoz méltó törekvésnek volt egyik terméke, amely a magyar területeket részekre szabdalta, az állandó harcok miatt kivérzett országot idegenekkel telepfeltette be, majd a különböző nemzetiségeket a magyarság ellen hangolta. Az osztrák uralkodóház által elvetett szélből aztán olyan vihar született, amely magát a Habsburg-dinasztiát is elsöpörte.

¹ A tóka ázott gödör, amelyben megmarad a talajvíz. Mellé általában fűzfát ültettek, ebbe kapaszkodva a víz fölé nyúló pallóról vizet lehetett merni. Elsősorban az állatok itatására és mosásra használták.

A kerítés nélküli víz veszélyt is jelentett: a szentgyörgyvölgyi orvos kisgyermekke egy tóka vizében lelte halálát s a szülőket ezt követően elköltözték a vidékre.

A Cserépmadár Szállás tókájához - amelyet a legnagyobb nyárban is megőrzött tiszta vize miatt szerettek mosásra használni a környékbeli asszonyok - kedves történet fűződik. A ház gazdája, néhai Tóth Gyula, szép nagy halat vett, amit éjszakára a tókába tett. A faluban mindenestre ezt hírszította. Szomszéd legények, a gazdát megtréfálandó, elhatározták a hal kifogását és eldugását. Egész éjszaka merték kosárral a tóka vizét, de a hal csak nem akadt a kezükbe. A gazda eközben - a jó meleg ágyban - talán hajnalig rajtuk nevetett.

2. ábra. Velemér, Bothszeg, néhai Bicsák Gyula háza

Az első világháború után - a trianoni rabló béke szellemében - a Tótsági járás nagyobb része is Szlovéniához került, több magyar településsel együtt. Ez elcsatolt falvakban a magyar lakosság száma azóta a felére csökkent és előregedett.²

A táji, néprajzi hasonlóságok, a műemléktemplom kiemelkedő turisztikai jelentősége, az Őrség nagyobb ismertsége és nem utolsósorban az Őriszentpéter központú modern közigazgatási besorolás miatt ma Velemért az Őrség részeként tárgyalják az utikönyvek. Ez a modern szemlélet nem tekinthető teljesen indokolatlannak, bár a veleméri völgyet a történelmi Őrségtől a Kerka-patak elválasztja.

Az Őrségiek mindig is maguk közül valóknak tekintették a Velemér-völgy lakóit. 1830-ban a megyei főbíró elött tett tanuvallomásában Takáts János farkasfai lakos felsorolta az Őrségi falvakat s közöttük Velemért is. Ez persze nem elegendő a történelmi Őrség határainak átrajzolásához. A határok ilyen „rekonstrukcióját” a rendelkezésre álló kevés adat nem teszi lehetővé, nincs is rá szükség. A középkori Magyarországot ugyanis nem csupán a ma ismert - Őriszentpéterből irányított (alsó) Őrség védelmezte az idegen hadak ellen, hanem Őrségek szakadatlan láncolata ölelte körül. Ilyen volt a ma Ausztriához tartozó, Felsőőr központú Felső-őrvidék is. Ilyen lehetett a Belső-őrség is, amelyhez Velemér is tartozott s amely feltehetően a Muráig nyúlt.

3. ábra. Velemér, Bothszeg, néhai Tóth Gyula háza (Cserépmadár Szállás)

² Szlovénia és Magyarország kapcsolata jónak mondható. A szlovéniai magyar nemzetiség helyzete azonban korántsem tekinthető rendezettnek. Az esetenként a szlovén kormányzat részéről tett nemes gesztusok mindaddig könnyűnek találhatnának, amíg a szlovéniai magyarság lélekszáma fogy. Ráadásul a szlovéniai magyarság életét nyíltan ellenséges megnyilvánulások is keserítik. A szintén elcsatolt - egykor magyar lakosságú - Lendván ma olyan utcaelnevezési elv van érvényben, miszerint külföldi nem lehet névadó. Ezt aztán úgy értelmezik, hogy a harmincezer magyart pusztán a nemzetiségük miatt legyilkoló szerb partizánokat nem tekintik külföldinek, a lendvai születésű Zala Györgyöt azonban igen (arra hivatkozva, hogy a neves szobrász születésekor Lendva még „külföld” volt). Ma is van olyan magyar fiatalember Lendván, akinek a csontját pusztán a magyarsága miatt bűntelentül törhette össze egy rendőr.

4. ábra. Velemér, Bothszeg, Vass Sándorné háza

A *belső* jelző ugyanis Veleméren és környékén „nyugat” értelmet is hordoz (l. alább!). Az elnevezés annak emlékét őrizheti, hogy Velemér és vidéke egykor az ország itt messze nyugatra (Ptuj irányába) kanyarodó határát, délnyugati kapuját védte.

A gyepek kialakulása

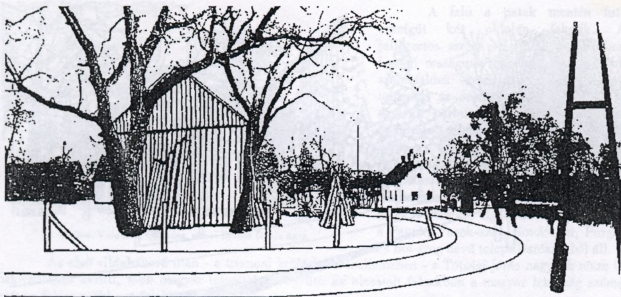
Az Őrség jelentése: „örökhöz tartozó terület, örök által lakott dombvidék, őrfalvak csoportja”. A forrásokban *Ewrsegh commorantes* (1409), *Evrsegh* (1451), *Ewrsegh* (1452), *Ewrseeg* (1461), majd *Őrség* *districtus*, *Őrségi tartomány* néven a 15. századtól szerepel. Korábban Zalaörök vidékének nevezték - azaz egykor az egyes őrterületeket a folyókról vagy a megyékről nevezhették el.

Az (alsó) Őrségi tartományba tartozott 1548-ban Pankasz, Szaknyér, Felsőrákos, Ispánk, Őrszentpéter, Szalafő, Hodos, Kapornak, Bükkalja, Szomoróc, Őrmihályháza, Dávidháza, Senyeháza, Bajánháza, Kápolnásfalu és Szatta. A terület beletartozott az ország legkorábbi határvédelmi rendszerébe. Ezt a honfoglalást követően, a 899-900-ban Itália ellen vezetett hadjárat alkalmával állíthatták fel az avar hagyományok felhasználásával, IV. Henrik német császár 1051. évi betörése után pedig megerősíthették. Aligha kétkelhetünk abban, hogy az őrvidéki magyar gyeptől a honfoglalást megelőzően itt állott hun-avar védelmi vonalak felújításával, a továbbélő hun-avar hagyományok felhasználásával keletkezett.

Az egykor e tájon húzódó hun, avar és magyar gyeptől a sztyeppi népek szokásos határvédelmi berendezéseinek helyi változata volt, amelynek első említése az avarok elleni frank rablóbetörések leírásából ismert. Ezek szerint a Melk, Bécs, Fischa, Lajta és Győr környéki Duna-szakasztól kiindulva több megerősített sánc is indult dél, azaz Velemér vidéke felé (Belitzky/1940/2). A sáncok szerepe a nyugatról az ország belsejébe törről ellenség ellassítása volt.

A Hun Birodalom nyugati határa 434-től Poetovio (ma Ptuj Szlovéniában). Az Avar Birodalom ugyan ehhez képest messze nyugatra kiterjesztette fennhatóságát a karantán területek felé, de a többségében avar etnikum által lakott terület határa a mai feltételezések szerint szintén Poetovioig terjedt.³ A Dunától az Adriáig felállított Limes Avaricus és Limes Pannonicus - amelynek középső szakasza Poetoviótól kissé nyugatra, a ma ismert három őrvidék nyugati peremén húzódhatott - 828-ban még létezik (Történelmi/1991/106).

³ Az avarok szlávokat telepítettek birodalmuk hátterületeire. Ennek köszönhetően alakult ki a magyar etnikum - szláv tengert kettéosztó - sziget jellege. Ezt mostanában úgy állítják be egyesek, mintha a honfoglaló magyarok miatt a szlávok elvesztették volna egy Kárpát-medencéből irányított szláv birodalom megteremtésének lehetőségét. Felteszik, hogy az Avar Birodalom összeomlása után a Kárpát-medence szláv népességű volt és ez lehetett volna egy szláv birodalom csírája - ha Árpád magyarjai el nem pusztították volna. Ilyen szláv birodalom-kezdemény azonban nem létezett. A magyarul beszélő avar tömegek nem tűntek el a Kárpát-medencéből, sőt nélkülük a szlávok be sem telepedtek volna e táj peremére. A honfoglalás egyébként sem járt nagy csatákkal. Anonymus is lakomák sorozatából álló diadalmenetnek írja le. Ennek oka az volt, hogy az avar köznép nem volt hajlandó harcolni az őket a bolgár-frank-szláv elnyomás alól felszabadító magyar seregek ellen.

5. ábra. Velemér, Vass Sándorné pajtája (amelynek tetejét 1912-ben rakták át utoljára, mégis áll) valamint Antal József háza és két éve összedőlt pajtájának helye (amelyeknek tetejét az 1928-as vihar megfémelte a cserepekre rajzolt istenszimbólumok miatt)

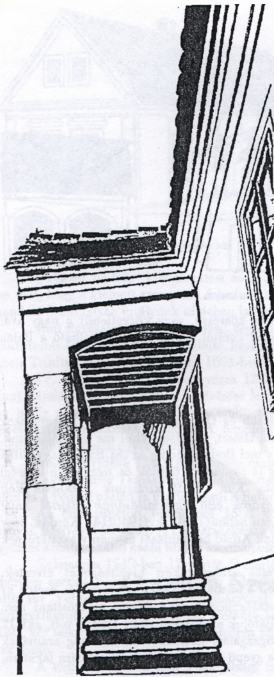
Az avar sánc szerkezete a frank források szerint alkalmazkodott az erdős terep kínálta lehetőségekhez. Két párhuzamos sorban cölöpöket vertek a földbe, majd a közüket földdel és kővel töltötték fel s a tetejébe tuskés bozótot ültettek.⁴ Az így készített sáncok a tornyokkal és őrszemélyzettel védett kapukhoz terelték a közeledőket. A kapuk előtt feltorlódtott ellenséges hadoszlopokat aztán az előretolt helyőrségek könnyűlovass fászái oldalba támadhatták.

S hogy az őrtornyok milyenek lehettek, arról a harangtornyok (11. - 16. ábra) és régi metszetek (20. ábra) alapján alkothatunk képet. Az őrségi harangtornyokat a formájuk örüllésnek, megfigyelőtoronynak is alkalmassá teszi. Ősi mintát követhetnek, mert hasonló (de kőből épült) tornyocska némelyik kaukázusi keresztény templom csúcsán is látható. A határvédelmi rendszer többlépcsős volt s ugyanez állapítható meg az Alföld keleti szegélyét védő sáncok máig fennmaradt nyomaiból, valamint Gyepű, Lövő, Őri, Szemes, Gyülevész, Szeg, Vaskapu stb. földrajzi neveinkből is. Védővonalak az ország belsejében, az egyes tartományok között is húzódtak, erre utal például Tüskevár neve is. A dombokon fából, kőből, földből épített torlaszokat kiegészítették a gátakkal elrekesztett, felső szakaszukon szándékosan elárasztott folyóvölgyek. Ezeknek az alsó szakasza járható maradt. Ez magyarázza azt a jelenséget, hogy a III. század után épített, az egész Kárpát-medencét körülölelő, mintegy 600 km hosszú védelmi rendszer jórészt mocsaras területeken vezet át s a sáncok tövében ásott árok nem az ellenség, hanem a háterszág felőli oldalon vannak (vö: Bakay/1997/186). Ahol ugyanis a gátak keresztelték a folyók völgyét, duzzasztóműveket (zsilipeket, un. holodokat) kellett építeni, hogy az ellenség felőli oldalt elmocsarasíthassák (Belitzky/1940/2). A - nyilván tornyokkal megerősített - gát védte a zsilipet és környékét, egyúttal a külső térfélen tartotta a felduzzasztott vizet, miközben az árok a védett oldalról levezette a belvízeket.

Az egykori sáncoknak ma már az emléke is elfelejtődött, inkább csak találgatni lehet, hogy e határvédő erősségek hol húzódhattak. Holub József térképén a középkori gyepű vonalát a Kerka folyóval párhuzamosan a Kerka és Szentgyörgyvölgy közére (tehát Velemér és Magyarszombatfa vidékére) rajzolta. Itt a Magyarszombatfa - veleméri Felsőszér - Szentgyörgyvölgy vonalon húzódó dombor - amelynek túlsó lejtője már Szlovéniára néz - önként kínálkozhatott egy határvédő gyepű felállítására.

⁴ Hasonló falszerkezetet figyeltek meg a Kerka mocsarai közé épített Lentiben is, amelynek vára a legkorábbi ismert forrás szerint 1278-ban már leromlott állapotban volt: „A lenti vár 1989. évi rekonstrukciós munkái során deréknyi vastagságú oszlopok kerültek elő, melyek közét rőssével fonhatták össze és földdel töltötték meg” (Tantalics/1993/18).

A makedón Nagy Sándor történetét megíró Quintus Curtius Rufus (1967/138) is említi egy ilyen, a hűrkániai mardusok által épített gyepűt. Szándékosan sűrűn ültetett fákból állt, amelyeknek ágait letörték, tekervényesen összefonták és a földbe szúrva legyökerezettették. Az így összenőtt szővevény lezárta a síkságon átvethető utat. Említést érdemel, hogy Hűrkánia a *várkony* (avarhun) néptől nyerte a nevét.

6. ábra. Velemér, Bothszeg, Antal József házának kódisszállásos bejárata, ormán kis cserépmadárral

A terep adta természetes akadály létén és a kiemelt jelentőségre utaló, Valamir király emlékét megőrző falunéven túl nem sok okunk van ilyen veleméri gyeptű feltételezésére, legfeljebb egy ma is használt erdei földút. A veleméri erdő vízmósásokkal tagolt, ezért szekerekkel vagy traktorokkal ma sem járható mindenütt. Éppen ezért feltűnő az a majdnem egyenes vonalú és elég jól járható földút, amelyek az egykori Sebők-féle gerencsérnyhelytől az országhatárig és azon is túl vezet. Ahol az út a dombtető közelébe ér, a terepalakzat olyannak tűnik, mintha egy megerősített kapu maradéka lenne. Jobbról és balról egy-egy árok, vagy vízmósás indul lefelé, közöttük csak a út számára marad hely. Ha nem emberkéz alkotta, akkor az Isten is gyeptűkapunak teremtetten.

Ismeretlen rendeltetésű völgyzáró gátak maradványa látható Magyarszombatfán és Kercaszomoron (Dömötör/1987/54) s a gyeptű emlékét őrzi a kercai „Vaskapu” dűlőnév is (Boda/1998/41). Ott, ahol a Holub József által rajzolt erdővonal lehetett.

A mocsarak miatt az utak nem a völgyekben, hanem a folyókkal párhuzamos dombok oldalában futottak s oda épültek az őrállók települései is - ahogy ez a veleméri Felsőszereken ma is jól tanulmányozható.

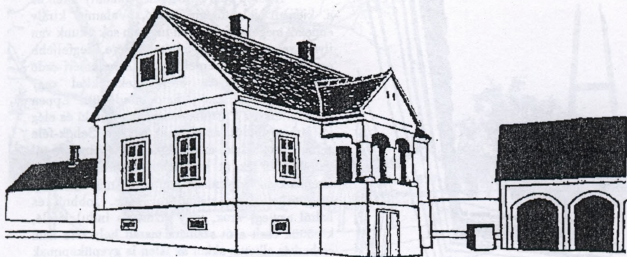
Velemér neve az V. században élt Valamir osztrogót uralkodó, Attila egyik szövetségeseinek emlékét őrzi, aki a források szerint a Lajta és a Rába közén - tehát Velemértől kissé északra eső területen - uralkodott a Hun Birodalom felbomlása után. Eredetileg egy Valamír országát védő katonai szálláshely (gyeptűkapu vagy előőrs) neve lehetett, amelyet az őrzetével megbízott hun maradékok lakhattak.

A név fennmaradása világos bizonyította annak, hogy a falu a hun idők és Valamír óta folyamatosan lakott hely. A germánok később kiűrtették és az avaroknak átengedték a Dunántúlt. A név megmaradásából azonban arra következtethetünk, hogy a falu lakossága nem költözött el.

Nyilván azért, mert nem germán, hanem hun eredetű volt. A gótoknak alávetett hun maradékok feltehetően nem kívántak uraikkal együtt elvonulni, hanem inkább bevárták avar testvéreiket.

Ezt a hun-avar eredetet valószínűsíti Bőrbanszületett Konstantin, aki még 950 táján is avarokat említett az Adriához közeli - horvátokkal vegyesen lakott - területeken. Ennek köszönhető az a néhány nyelvi és néprajzi párhuzam, amelyet az őrségek és a székelyek között fel szoktak emlegetni s amely egyeseket áttelepítési hipotézisek kiagyalására vezetett. A párhuzamoknak a feltételezett költözések helyett az lehet a magyarázata, hogy a székelyek - mint azt a hagyományuk egyértelműen leszögezi - szintén hun eredetűek. A hunok emlékét a vasi és zalai néphagyomány is elevenen megőrizte. E szerint például Attila felesége, Réka királynő, a Kerka folyóban lelte halálát s erről neveztek volna el a folyót.

A környezet földrajzi nevei (Pártosfalva, Bajánsenye) alapján is következtetni lehet avar maradékokra. Haussig a párhuzamokat az avarok elődeinek tartja. A görög források őket *aparnoi*-nak nevezik és elmondják, hogy a szkítáktól való elpártolásuk, azaz *pártos*-ságuk miatt kapták nevüket. Erre

7. ábra. Velemér, Bothszeg, Antal József lakatlan háza és istállója

emlékeztethet a szlovéniai Pártosfalva, míg Bajánsenye neve közvetve, vagy közvetlenül a nagy avar uralkodó nevére mehet vissza (a környéken az első oklevelek korától napjainkig kimutatható a Baján családnév).

Velemér története a török időkig

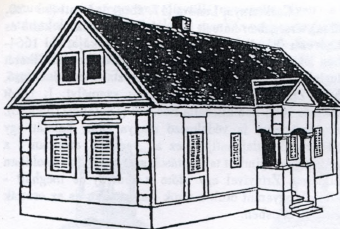
Az Őrségiek a saját hagyományuk szerint a honfoglaló Őcsőb és Őse kíséretében lévő nemzetségek utódai (Vas/1898/544). E nemzetségek neve az oklevelekből ismert, képviselőikkel ma is találkozunk. Közülük való Veleméren az Anthal, Balogh, Dávid család, a mai Both-ok pedig az Ősi Batha vagy Bitha nemzetségek leszármazottai lehetnek. A Vas megyei Őrség (a monoródi őrállók és tizennyolc község) első ismert kiváltságlevelét 1270-ben V. Istvántól kapta. Kun László királyunk 1280-ban kelt adománylevelében megemlíti, hogy az Őrségiek a magyarok első megszállásának idejétől saját fegyvereikkel, saját költségükön védelmezték az ország nyugati határát (Belitzky/1940/14). Kérdés, hogy mit kell értenünk „első megszállás” alatt? Korabeli krónikáink Árpád bevonulását csupán visszatérésnek tekintik, első honfoglalóknak Attila hunjait tartják.

A magyar őrállók, mint a király népei, fegyveres szolgálatukért kiváltságokat élveztek. Békeidőben a külkereskedelem ellenőrzése, a vámszedés volt a feladatuk. Fegyveres támadás esetén az ellenséget kellett feltartóztatniuk mindaddig, amíg a hátsórszág nemesi hadseregeit mozgósítani nem tudták. Csapataik elsősorban könnyűlovasokból álltak. Előljárójuk az őriszentpéteri őrnagy volt, aki 12 választott esküdtel együtt látta el a katonai, bírói és közigazgatási teendőket. A lakosság számának növekedésével párhuzamosan benépesítették a gyeptől elve (a gyeptől előtti térség) addig jobbra lakatlan, csak az előretolt őrhelyekkel ellenőrzött területét.

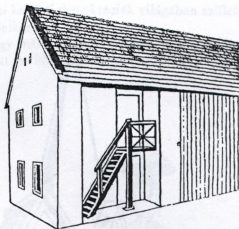
A haditechnika és a védelmi stratégia módosulása miatt a 14. század végére az őrállók határvédelmi szerepe jelentősen csökkent.

Aligha véletlen, hogy ezt követően csak az ország nyugati és keleti végein (Vas megyében és Erdélyben) maradtak meg az őrségek. Északon a határőrszervezetek szerep nélkülivé válva végleg elhaltak, délen pedig a török pusztíthatta el őket nyom nélkül. A megmaradásukra ott volt esély, ahol a török mindennapi fenyegetést jelentett, ahol tehát a lakosságot mozgósító szervezetre továbbra is szükség volt - de az ellenségnek nem sikerült felmorzsolnia a régi rendet. Ilyen őrszervezetekre az ország törökkel közepeső területein is szükség lett volna, de ott a határvédelemnek nem volt több évszázados hagyománya. Pusztán a török veszély nem volt elegendő az életerehevásukra, vagy a helyhez kötött őrszervezet az állandóan mozgó frontok miatt nem szilárdulhatott meg. Azaz az őrségek megmaradására csak a török frontvonal és a régi országhatár metszéspontjaiban volt lehetőség. Fennmaradásuk és mindvégig lakosságmagtartó, jótékony szerepük a sztyeppi demokratikus (ha úgy tetszik: önkormányzati) hagyományok továbbélésének és az Árpád-ház szervező tehetségének köszönhető.

Zsigmond király 1391-ben a történelmi Őrség területét Sárói Lászlónak ajándékozta, később az Újlakiaké, 1525-től pedig a Baththyányság németújvári (Güssing, Ausztria) uradalma alá került. Ezzel új küzdelmeket eredményező helyzet alakult ki az egykori őrvideken.

8. ábra. Lakatlan velemeri ház

9. ábra. Veleméri paja és emeletes kamra (kástu?)

Velemér tíz falu⁵ közigazgatási és egyházi központjaként szerepel a későbbi századokban, ami arra utal, hogy e kiemelt szerepét a falvaink tízes csoportokba szervezését és templommal való ellátását elrendelő Szent István királyunk idejében is bírhatta.

Írott forrásainkban a 13. század végétől bukkan fel változó neveken: temploma után esetenként Szenttrinitás-ként említik, de mellette használatos volt a Velemér elnevezés is (1268-ban Velemer, Sancta Trinitas, 1273-ban Velemyr, 1601-ben Zent Trinitas, 1734-ben Velemér).

IV. Béla királyunk adományozza 1268-ban Ponith grófnak Velemér possessiót. 1273-ban IV. (Kun) László a velemeri nemesek kérésére lefratja a falu határait. 1275-ben „Velemér patakja”, 1360-ban pedig a település és temploma említetik meg. Egy 1365-ös vagyonleltár a környékével együtt Felsőlendva tartozékának mondja. A templom művészi freskói alapján ítéelve az Árpád-kor lehetett Velemér történetének egyik aranykora.

Velemér vidéke 1340-ig az Omode családé volt, azt követően a Széchyké. 1536-ban a pozsonyi káptalan előtt Széchy Tamás özvegye Mikebudai Soós Ferencnek adományozza. Később Thurzó Eleké, a Salmi és a Poppel család is uralja, végül a Batthyányiak birtokába kerül.

Az őrszentpéteri templomot 1550 körül a török közeledte miatt megerősítették: sáncsal, kapuval, bástyával látták el. A kis váracskában mintegy száz őrségi hadi látta el a szolgálatot. 1664-ben, a győztes szentgotthárdi csata idején azonban elpusztult s katonai szerepét többé már nem kapta vissza.

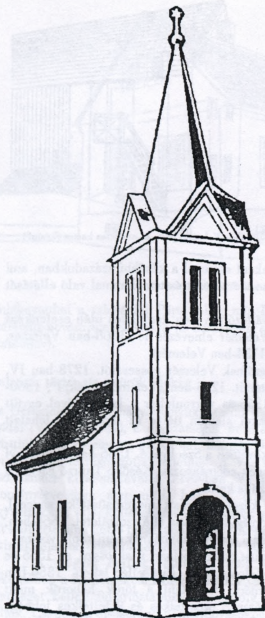
Veleméren 1549-ben 12 portát, 9 zsellért, két portáriust és egy molnárt írtak össze, az 1555-ös urbárium szerint pedig 9 egésztelkes, valamint 10 féltelkes jobbágys és 15 zsellér lakott. 1556-ban Batthyány Ferenc Szerdahelyről jobbágysokat kívánt Velemérré telepíteni a török háborúk miatt megfoglykozott lakosságs pótlására. 1593-94-ben Alsóveleméren 8 egésztelkes és 9 féltelkes jobbágys lakott, két telke pusztá volt. Felsőveleméren két egésztelkes, 3 féltelkes és egy negyedtelkes jobbágysot írtak össze.

A török időkben a falu a hódoltsági terület határán (a török megszállta Kanizsa és a magyar kézen maradt Körmend vára között) lévén, mindkét félnek adózott. A többi őrségi településsel együtt 1600-ban hódolt meg a töröknek. A török a század első felében teljesen felégette a falut s - az adófizetés megtagadása miatt - megölt egy Soós nevű velemeri kisnemeset. A felégetett falu lakosai az erdőbe menekültek, majd a falut lejjebb, a patak mellett építették újjá.

1651-52-ben a velemeriek Lenti várának erőstéséhez járultak hozzá a munkájukkal és fejenként 20-20 gerenda szállításával. Ugyanekkor Batthyány Ádám levélben kérte Musztafa kanizsai béget, hogy ne emelje szüntelenül Velemér és Szombatfa adóját, mert a falvak lakói nem a magyar vitézek fosztogatásától pusztulnak el, mint azt a törökök állítják, hanem a töröknek fizetett adó miatt.

A jószét szerbekkel feltöltött török hordák kegyetlenkedése minden képzeletet felülmúlt: „Játék és szórakozás volt számukra a levegőbe hajigált, síró gyerekek szétszabdálása, vagy nyakuk karókkal való átdöfködése.” (V. Molnár/1987/83-95).

⁵ Patakyl/1990/93 szerint e falvak: Velemér, Mártonfalva (talán Métnekpusztá), Sisafalva (elpusztult), Szombatfa, Gödörháza, Szerdahely (Sredisce Szlovéniában), Alsójánosfa (Ivanjszovci Szlovéniában), Gerencsér (vagy Gerőháza, ma Loncarovci Szlovéniában), Rátikalak (vagy Ratkóc, ma Ratkovci Szlovéniában), Korong (később Berkeháza, ma Berkovci Szlovéniában). A Gerencsér és Korong helynevek a legősibb időktől gyakorlati fazekasságra utalnak.

10. ábra. Az új veleméri református templom

Az ő idejében a helvét és lutheránus gyülekezetek békés közösségben éltek, 1591-ben azonban a két irányzat hívei különváltak s 1612-ben megalakult a dunántúli református egyházkerület. Az ekkor tartott kövesküti zsinat új törvényeket adott a reformátusoknak, többek között rendelkezvén a lelkészek életmódjáról, a tanfölkökről, az iskolákról, a zsinattartás rendjéről, a gyülekezet erkölcsi életéről, az egyházfegyelemről, kereszteleőről és a temetkezések rendjéről. 1619-ben leltárt és jegyzőkönyvet kellett készíteni az egyházak jövedelmeiről, ingó és ingatlan vagyonáról is.

Baththyány Ádám (23. ábra) katolikus hitre való áttérése - amelyet a császár grófi címmel jutalmazott - véget vetett a reformáció megerősödését eredményező nyugodt időszaknak. A birtokaihoz tartozó hetven falut 1632-ben jezsuiták lepték el. Mivel minden buzgalmmal eredménytelen volt, a gróf erőszakosabb eszközökhöz folyamodott. Bezáratta a németújvári templomot s fiatalkori nevelőjét, Kanizsai Pálfi János lelkészt kiűzte a városból. 1634-ben kiadott rendeletével hasonló sorsra szánta a többi református lelkész is, s elvette 17 - jobbára német és horvát ajkú - község templomait.

Az őrségi és környékbeli magyar egyházak lelkészei azonban nem engedelmeskedtek a parancsoknak. Joggal merül fel a kérdés: mi lehetett e nemzeti köntösben jelentkező eltérés oka? Nos, a magyar lakosság határozott ellenállása végső soron a sztyeppi eredetű Szent Korona tan hatásának köszönhető, amely az uralkodót önmérsékletre, a magyar nemeseket pedig - igazuk védelmében -

Csáktornya, Lendva (17. ábra) és Lenti (18 - 20. ábra) térségében harcolt ellentük Zrínyi Miklós költő és hadvezér (21. ábra), a szigetvári hős unokája, aki 1664-ben Kanizsa visszavételével is megpróbálkozott. Sikerét leginkább a bécsi udvar akadályozta meg. Jellemző, hogy Zrínyit, mint nem kívánatos személyt, I. Lipót császár 1664-ben kitiltatta Bécsből (Tantalics/1993/86). Az őrségieket is védelmező magyar főúr halálát egy vadkannak tulajdonítják, ez a „vadkan” azonban - a nyomban megindult találgatások szerint - bécsi zsoldban állhatott. Zrínyivel egy időre a remény is meghalt - aminek egyaránt örült a török Kanizsában és az osztrák császár Bécsben.

Vallásháború az Őrségben

A veleméri egyházi kerület az őrségi falvakkal és a nemesi lakossággal Szentgyörgyvölgygel egyidejűleg, 1550 táján csatlakozott a vallásújtókhoz. Ez időtájt alig akadt olyan hely Magyarországon, ahol a reformáció ne győzedelmeskedett volna.

Szinte azonnal megindult azonban az ellenreformáció is. I. Ferdinánd 1559-ben büntetés terhe mellett kötelezte a református papokat az „eretnek tanok” mellőzésére. Miksa császár 1567-ben rendeletet adott ki a „kálvini eretnokség” megsemmisítésére. S hogy milyen keveset ér egy császári rendelet a veleméri ellenében, azt a Veleméren hetenként megtartott református istentiszteletek mutatják.

1576-ig az egyházak a mezővárosok és a várak köré csoportosulva alkottak közösséget. Ennek mintájára az Őrségi tartományban Őrszentpéter központtal szerveződhetett meg a reformátusság. A katolikus püspök azonban 1576-ig formailag a maga híveinek tekintette a református gyülekezeteket. Ekkor két református főúr: Nádasdy Tamás és Baththyány Boldizsár engedélyt adott és védnökséget vállalt egy protestáns egyházkerület szervezésére, amivel megszilárdították a református egyházak helyzetét. Első püspöküknékné Szegeci Máté sárvári lutheránus lel-kész választották meg (a sárvári vár a 22. ábrán látható).

öntudatos, akár fegyveres ellenállásra nevelte. Ilyen - a sztyeppi katonai demokráciák világában született - társadalomszervező elmélettel azonban csak a magyarság rendelkezett.

Vallása megtartása végett Velemér és Szentgyörgyvölgy már 1624-től, a többi egyház pedig a németújvári egyházmegye megsemmisülése után csatlakozott a körmendi egyházmegyéhez. Ez az egyházmegye 1657-ben az „Őrségi” nevet vette fel.

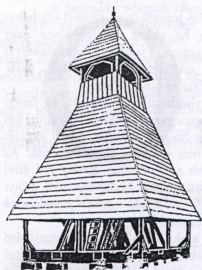
11. ábra. A pankaszi szoknyás harangtorony

12. ábra. A gödörházi harangtorony magasságát rendelet korlátozta

13. ábra. A kercaszomori harangtorony

14. ábra. A nemesnépi harangtorony

15. ábra. A felsőszenterzsébeti harangtorony

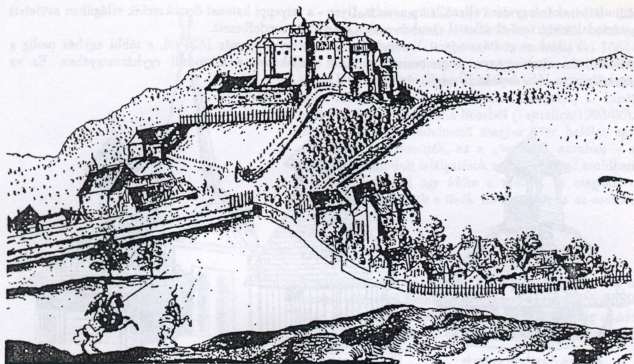

16. ábra. A molnasszecsődi harangtorony (ma a szombathelyi falumúzeumban)

A Nádasdy család katolizálása újabb lendületet adott az ellenreformációnak. A lutheránus Nádasdy Ferenc azért tért át katolikus hitre, mert csak így kaphatta meg Eszterházy Miklós nádor leányának kezét és hozományát. A két főúr egyesült erővel láthatott neki a reformáció letörésének. Bathyányt a negyvenes évek elején a Dunántúl főkapitányává nevezte ki a császár s így lehetőséget kapott a fegyveres karhatalom bevetésére a református templomok ellen. Székhelye Körmenden volt, innen irányította nemzetellenes hadjáratát (24 - 27. ábra). 1643-ban el is foglalta az őrségi egyházakat és parókiákat, eldölte a lelkészeket, az ingó és ingatlan vagyont pedig elkobozta.

Sikerének azonban nem örülhetett sokáig, mert I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1644-ben háborút indított a vallásszabadság biztosításáért. Az 1645-ös linzi békekötés ki is mondta a templomok visszaadását és az elűzött prédikátorok visszaengedését. Ez azonban végül elhúzódtott. I. Rákóczi György - a harcok kiújulását is kilátásba helyezve - levelével elérte a templomok többségének visszaadását, a visszatért templomok azonban jobbra lutheránusok voltak. Csak 1648-ban kapta vissza négy őrségi falu (Szentpéter, Belsőrákos, Kercza és Hodos) a templomát.

A török 1686-87-ben történt kiverése után a községek terhei csökkentek, mert megszabadultak a kanizsai bégnek fizetendő adóktól. A század végéig majdnem zavartalan volt a református egyház élete s

17. ábra. Alsólendva vára a XVII. században

Velemér is szépen gyarapodott. Egy 1698-ból származó egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint 66 lelket számláló lakosságával községünk a környék legnagyobb települése. Ez akkor meglehetősen nagy lélekszámnak számított. Például 1696-ban, a korábbi fővárosaink: Esztergom, Visegrád, Székesfehérvár és Buda által ölelt Esztergom vármegyében mindösszesen 7 adófizető portát írtak össze (Noszlopi/1998/17). Velemérnek ekkor helvét vallást követő papja, iskolája és tanítója van.

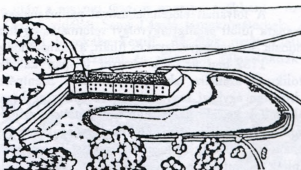
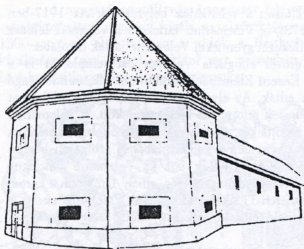
1702-ben a győri katolikus püspök elfogatta a református egyházkerület püspökét, az őrségi származású Hodosi Sámuel veszprémi lelkészt. Őt hónapig sfnylődött vasra verve Székesfehérvárott, két hónapig gerendához kötözve Esztergomban, további négy hónapot pedig Szegeden töltött. Lipót császár csak akkor bocsátotta szabadon, amikor hírt vette Rákóczi Ferenc kuruc csapatai előretörésének. Az Őrség népe kitörő örömmel fogadta a katolikus nagyságos fejedelemnek a református Ráday Pál által fogalmazott kiáltványát, amely így jellemezte a Habsburgok politikáját: „a vallásszabadságból gúnyt űznek ... a nemzetet elerőtlenítő egyenetlenség magvai hintetnek el ... a leggazdagabb egyházi javadalmak külföldieknek adományoztatnak, akik a magyar nép lelki épülését elhanyagolják”.

Az őrségi falvak egy emberként csatlakoztak a kurucokhoz, akik 1704-ben a Szentgotthárd melletti Nagyalunál szétverték Rabatha császári csapatait. A hadi sikereknek köszönhetően Hodosi Sámuel újra elláthatta püspöki teendőit. 1708-ban Velemérrre is ellátogatott, ahol ekkor Rádóczi Bálint volt a lelkész.

I. Lipót 1704-ben - a fenyegető katonai vereség évében - még vallásszabadságot ígért. Utóda, I. József 1710-ben kifejezetten azt hirdette, hogy „a protestánsok érdekeit mindenkor királyi védelemben részesíti”. Ezekről az ígéretekről - Habsburghoz méltóan - azonnal megfeledkeztek, amikor a betartásukat kikényszerítő magyar fegyveres erőtl már nem kellett tartani. A kuruc seregeket nem csak a harcok és a nélkülözések apasztották, hanem a pestis is, amely mintegy 450 000 áldozatot szedett Magyarországon. A napjainkra virágzó várossá vált Lenti lakosságát is mindössze 20 család képezte ekkor.

A szatmári béke (1711) után megkezdődhetett a megmaradt kurucok irtása és az őrségi református egyházközösségek tüzzel-vassal való felszámolása. Heister generális Zala vármegyét szigorú parancsban szólította fel, hogy „a kurucokat ... üldözzék, vágják, öljk”. Nyilván nem véletlenül méltatja külön figyelemre a prédikátorokat és plébánosokat, mondván: amennyiben támogatnák a kurucokat, akkor a községi bfróval együtt kivégezteti őket is (Tantalics/1993/115).

A Zala vármegyével szomszédos Őrségben először fegyvertelenül próbálkoztak: a hatóság küldöttei a kinevezett új katolikus papok kíséretében megjelentek a kulcsok átvétele végett. Azokat azonban sehol sem kapták meg.

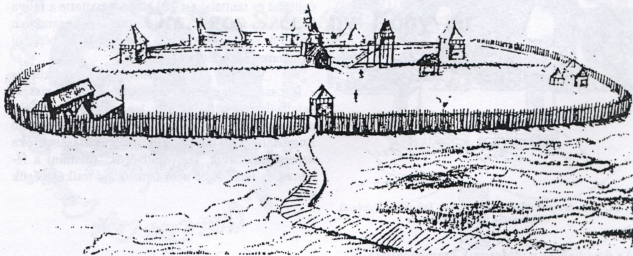

18. ábra. A lenti vár északkeleti bástyája (balra)

19. ábra. Lenti vára madártávlatból (fenn)

Másodjára már fegyveresekkel szálltak ki a Habsburgok szolgálai - ami több helyen véres összecsapást eredményezett. Az érkező hadak hírére⁶ az őrségiek egy emberként szaladtak össze, hogy az éppen elvenni szándékozott templomot a környező falvak lakossága egyesült erővel védje meg. Nagyrákoson mintegy háromszázan szálltak szembe a falura küldött karhatalommal, amely a tömegbe lőtt és egy ember halálát okozta. A tömeg azonban nem rettent meg, hanem - igaza tudatában és a magyarok Istenében bízva - vad dühvel támadta meg a katonaságot. Lehányták lovaikról és menekülésre kényszerítették a bérnyilkosokat, akik még a Rába hídját is felszedték maguk mögött páni félelmükben.

A hasonló kudarcok elkerülése érdekében a vármegye osztrák csapatokkal tért vissza és minden községbe megszállókat vezényelt. Az őrségi és tótsági falvak népe azonban mindvégig ellenállt s egyetlen templomát sem adta át önként. A veleméri templom kulcsát is elrejtették a falu nemes polgárai s az talán most is ott lappang valahol, egy elkorhadt faház porrá lett maradvékai között (28. ábra)⁷. A megszállók csak úgy juthattak egy-egy templom birtokába, ha ajtaját boronákkal (gerendákkal) betörték. Némely templom bejáratát azonban a hívek belülről eltorlaszolták, hogy ezáltal tegyék lehetetlenné az erős tölgyfaajtó betörését. Ezen esetekben az osztrákok előbb létra segítségével bemásztak a toronyablakon át az épületbe, belülről elbontották a dűcolást és csak azután zúzták szét Isten házának bejáratát. A nép mindenütt elrejtőzött és távolról szemlélte templomának meggyalázását.

20. ábra. Lenti vára a XVII. század közepén

⁶ A hírek gyors továbbításának talán Attila óta elevenen élő hagyományát a török veszedelem idején alaposan begyakorolta minden őrségi falu. Ez a hírlánc aztán segítette megőrizni a reformátusságot.

⁷ A 26. ábrán látható kulcsot a Cserépmadár Szállás padlásán találta Szelestey László néprajzkutató barátom. Ma a Sindümúzeumban látható. Szolgálhatott a ház pincéjéhez is, amelyet a szőlők téeszésítésekor bontottak le. Hasonló kulcsokat ma is használnak a faluban, például Kolossa Elek kedves szomszédom is ilyenrel zárja a kamráját.

A folyamat előrehaladásával párhuzamosan változott a velemeriek helyzete is. Az 1717-ben árváságra jutott szentgyörgyvölgyi református egyház 1732-ig Velemérhez tartozott: a velemeri lelkes gondozta Szentgyörgyvölgyet és filiáit, a szomszédos gyülekezet gyermekei Velemérré jártak iskolába.

1732-ben aztán a megyei főispán katonai erővel elfoglalta Velemér ősi templomát is a katolikusok számára. Iskolájukat bezárták, Szentpéteri Keserő Elemér lelkészüket elűzték, minden ingó és ingatlan egyházi vagyonukat a katolikus egyháznak adták. Az elvett parókiaiba katolikus plébánost szállásoltak be, aki keresztelte és esketette a szinte teljesen református falu gyermekeit. A velemeriek ellenállására jellemző, hogy többnyire maguk temették halottaikat, énekszó kísérete mellett. A katolikus plébánosok 1805-ig váltogatták egymást Veleméren. Ezt követően a kercai plébános szolgálati körébe sorolták a katolikus velemerieket. A kercai plébános csak 1808-ig járt ki Velemérré katolikus istentisztelet végzésére. Kercára szállították az addig vezetett anyakönyvüket is, amely 1823-ban a kercai plébánián támadt tűzvészben elhamvad. Ezidőtájt Veleméren 11 újonnan betelepült katolikus lakott. A műemléktemplom ekkor indult gyors romlásnak: hajójának tetőzete beomlott, falai között - a pápista győzelem nagyobb dicsőségére - nyír- és fenyőfák nőtek.

A reformátusok 51 éven át Kustánszrege jártak istentiszteletre. Velemér és filiái 1783. november 2-án nyerték vissza vallásszabadságukat.

Ekkortájt építették a szomszédos szentgyörgyvölgyiek is festett fakazettás menyezettel ellátott református templomukat (29. ábra) Egyidőben épült vele a szentgyörgyvölgyi katolikus templom, amely szép részletmegoldásai, például tölgyfa csigalépcsője és barokk freskói miatt érdemes a megtekintésre.

Mivel a türelmi rendeletben előírt 100 református családot nem tudták kimutatni, a velemeriek Kerca reformátusaihoz csatlakoztak. Az idősebbek még emlékeznek arra, amikor vasárnaponként elgyalogoltak a tíz kilométerre lévő kercai református templomban tartott istentiszteletre.

Zs. Miklós

21. ábra. Zrínyi Miklós, a Muraköz ura, Délnyugat-Dunántúl védelmezője, költő és hadvezér

Az őrségek és a földesurak szembenállása

Az őrségek határvédő szerepének csökkenésével az őrállók kiváltságos helyzete is veszélybe került. A kérdés az volt, nemeseznek, vagy jobbágyoknak kell-e őket tekinteni a továbbiakban? A középkori jogértelmezés szerint a jobbágyáság azokból keletkezett, akik nem tartoztak a honfoglalás harcaiban részt vevő katonasághoz. Itt elsősorban a magyarul beszélő avarokra, Árpád magyarjainak és a csatlakozott népeknek földműves csoportjaira gondolhatunk. Az őrállók - akár avaroknak voltak, akár Árpád seregéhez tartoztak - kifejezetten katonai szolgálatot láttak el a magyar visszatérés óta, tehát joggal számítjuk őket a nemések közé.

Újraszerveződött a református iskolai oktatás is. Kezdetben Kercára kellett járnuk a gyerekeknek, ami télvíz idején lehetetlenné tette a gyerekek taníttatását s ezért engedélyezni kellett számukra a közelebb lévő szentgyörgyvölgyi iskola látogatását. Velemér 1873-ban épített új iskolát és tanítólakást, nagyrészt aratási közmunka árából. A község és az egyház egygyéforrtottságára jellemző, hogy 1875-ben a református presbitérium és a községi előljárásság egy és ugyanaz a testület volt.

A ma is meglévő újabb, tágas iskola-épületet és tanítólakást 1911-ben készítette a falu a közbirtokossági erdő jóvédelméből. A megmaradt pénzből az elkorhadt régi harangláb helyére új templomot is építettek (10. ábra).

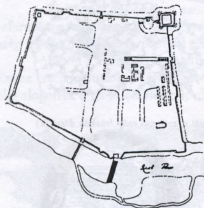
Velemér - és még néhány környező község - lakossága megőrizte reformátusságát a vissza-katolizált dunántúli pápista tengerben, dacára annak, hogy igen közel feküdt a rekatolizációt irányító Ausztriához. Kis közösségük megmaradásának oka nemesi öntudatuk, szerveztségük, valamint a féltelmet és fáradságot nem ismerő áldozatkészségük volt.

Comes Adamus de Botian, S. C. R. M.
Deo favente.
Comes: Com. Corp.
Com. P. Magist. Pol. Br.
Optus: Am. Duxif. R. P. Br.

A környék nagybirtokosai az idők múltával egyre inkább jobbágyként kezelték az őrállók utódait. A török időkre már csak szervezethegük és kiváltságos helyzetük tudata különböztette meg őket a jobbágyoktól - ami mégis erőt adott a megmaradásért vívott keserves küzdelmeik során.

17

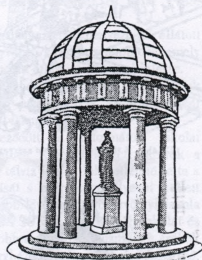
Hasonló sorsra jutott az egész környék is. A Batthyányak 1567-től kezdve megpróbálták fokozatosan jobbágysorba kényszeríteni a jogaikhoz mindvégig ragaszkodó, választott őrnagyuk vezetésével tartományi különállásuk egyes elemeit továbbra is megőrző őrségi köznemeseiket. A török kiűzése után a Mura mentén őrt álló őrségieket Bécsbe rendelték szolgálatra. Batthyány Kristóf, a dunántúli haderő tábornoka Németújvárra vezényelte őket s a könnyebb szolgálatért, meg a császári csapatok erőszakoskodásai elleni védelemért hat ekét kért egy napra répa föld szántására. A szántókat a gróf emberei mindig jól megvédelezték, ezért azok szívesen végezték a munkájukat. Néhány nemzedék után megszokottá vált és gyarapodott is e munka. Aztán Batthyány II. Ferenc idejében egyszer mégis vonakodtak szántani menni. Azt mondták, hogy nekik is van dolguk s különben sem kötelességük elvégezni. A gróf üzent, hogy mutassák be a kiváltságlevelüket. Az Őrség akkori előjárói be is állítottak hozzá s büszkén mutatták neki a tarisznájukban hozott kiváltságlevelüket. A gróf - akihez az őrségiek bizalommal voltak - szokásához híven bőségesen megvédelemmel őket. Eszem-iszom közben figyelmesen megsejmelte, azután Németszáda az iratot, majd jóindulattalról biztosította és útjára engedte a küldettségét. Azok emelkedett hangulatban indultak hazafelé s csak útközben vették észre, hogy a tarisznájából hiányzik az oltalomlevelük.⁸

25. ábra. A kőrmendi Batthyány-várkastély térképe 1667-ből

26. ábra. Világmodellt ábrázoló árpád-kori gyűrű a kőrmendi kincseletről (Vármúzeum)

27. ábra. Nepomuki Szent János szobra Kőrmenden, a Rába hídjánál

Történelmi léptékű vita kezdődött. A mind rendszerezőbbé váló robotot végül kerekén megtagadták az őrségiek s 1678-ban felkelés tört ki a nemesi szabadság védelmére. S hogy a felkelőknek milyen fegyverek adhattak erőt, arról egy múlt századi (tehát későbbi), Veleméren előkertült kovácsoltvas pisztoly alapján alkothatunk képet (30. ábra). A gróf fegyveresekkel rohanta meg az Őrséget, a király pedig vizsgálatot rendelt el. 1681-ben a soproni országgyűlés törvényben kötelezte az őrségieket jobbági kötelezettségeik teljesítésére. Ekkor gróf Batthyány Ferenc volt az utolsó őrkapitány. Gondos előkészületre vall s akár a mai választások előfutárának is tekinthetjük, hogy megválasztatta magát az Őrség fejének. A per során aztán az általa vezetett őrállók ellen vonulatott fel 404 tanút arról, hogy az őrségiek emberemlékezet óta a családjának robotolnak.

Rákóczi Ferenc ugyan feltűjtotta az őrségiek kiváltságait, de a szabadságharc leverésével az álmok szertefoszlottak. A per ekkor nem zárult le, de mintegy kétszáz év(!) alatt sem hozott eredményt. Az elhúzódo jogvita végére ismét csak a felkelt nép fegyverei tettek pontot. 1848-ban a jobbágyság eltörlésével a viszály megszűnt. Azaz a történelem megszólítható, de csak a kemény hangra figyel.

Az 1828-as jobbágýsszeferás szerint Veleméren 68 adófizető, köztük 35 jobbági, 4 kovács és egy molnár lakott. A 378 hold szántón rozsozt, zabot, hajdinát és krumplint termeltek, s volt a falunak szőlője is. Az állatállomány 26 igásökör, 18 tehén, 3 ló, 10 sertés. A nehezen művelhető, agyagos földeket, amelyekben sok kárt tettek a hegyekből lezúduló vizek is, négy marhával szántották. A szarvasmarhatartás s ezzel a trágyázás szerepének növekedésével a földek terméshozama és

⁸ Jó példa ez az idő s a gonosz hatalom eszközrendszerének változására. A török és az osztrák még gyilkolni kényszerült, ha gazdagodni akart. A Batthyányoknak már csak szembetűnőre kellett vetemedniük. Újabb időkben pedig a közgyonon büntetlen fosztogatásához, az őrállók utódainak megtrikfításához elegendő néhány államosztási, privatizálási, adó- és abortusz törvény.

népességeltartó képessége is növekedett, a lakosság száma jelentősen nőtt. A XIX. században az intenzívebben művelt szántóföldek területe csökkent, az erdők növekedett, virágzott a fafeldolgozás, az fazekasság.

A XX. század eleje Velemér legutolsó aranykora. A múlt század második felétől gyorsan szaporodó lakosság száma 1910-ben már 438 fő. Velemér 1622 holdas határa 120 gazdaságot tartott el (300 marha, 250 sertés, 36 hold szőlő). Jó anyagokból, kitűnő szlészellel épített téglaházai ma is e kort idézik, intézményei többségének (bolt, kocsmá, önkormányzati iroda, könyvtár, vendégházak) az ekkortáji emelt épületek adnak otthont.

Az őrségek küzdelme azonban ekkor korántsem ért véget, valójában csak pillanatnyi szünet állt be. A lélegzetvételnyi időt az őrállók unokái munkára és gyarapodásra, a rontás démonjai pedig erők átszervezésére, új és még pusztítóbb stratégia kiállítására használták fel.

28. ábra. Veleméri kulcs - talán a templomé volt (Sindűmúzeum)

29. ábra. A festett szentgyörgyvölgyi református fiamennyezetes templom belső tere különleges látnivaló

30. ábra. Veleméren előkerült múlt századi kovácsholtvas pisztoly, elfeledett harcok elnémult résztvevője (Sindűmúzeum)

Trianon után

A falu kiegyensúlyozott fejlődésének korszaka az első világháborúval záródott. A falu 8 fiát veszítette el a Habsburgok által kitalált utolsó, értelmetlen öldöklésben.

A kis református templomocská tornyában a csonka ország talán legöregebb harangja szolgált, amely 1916-ban, a háború miatt elrendelt beolvasztástól éppen csak megmenekült. A harangot ugyanis levették a toronyból és szekéren elszállították a beszolgáltatás helyszínére, ahol annak rendje és módja szerint leadták, érte az átvételi elismerényt is megkapták. Ezután azonban titkon visszavették, szekérré rakták és hazatérve visszahelyezték a templom tornyába. E bátor tett nélkül ma az egész ország lenne szegényebb.

Az első világháborút követő példátlan területvesztések miatt Velemér egy piaci kapcsolatait jórészt elvesztő határmenti terület fejlődésben megrekedett zugává vált. A falu mindennapjai a régi mederben folytak tovább, azonban az építkezések leálltak, az élet nehezebb lett. Az öregek emlékeiben a két világháború közötti idő mégis a rendezett és jókedvű munkát, az egymást segítő harmonikus élet korszakát jelenti.

A második világháború után a község elszigeteltsége fokozódott, a határsáv, a kulákküldözés, a tudatos gazdaságmromlás és a téjesztés miatt fejlődése, vagy a régi rend megtartása lehetetlenné vált.

Az új iskolát 1948-ban államosították. A 14. századi templomépítéstől szinte a közelmúltig folyamatosan működő iskolát a „szocializmust építő” rezsim rövidesen bezáratta. Az istentiszteletek helyszínét csak az államosítást követően tették át a kicsiny református templomba.

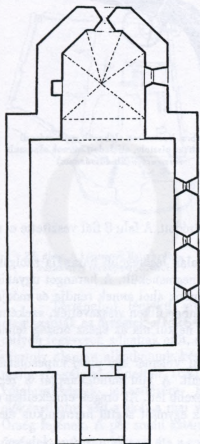
A több évszázados múltira visszatekintő szőlőskertekben a „közös művelés” néhány éve alatt kipusztult a szőlő és helyét átvette a magától sarjadó erdő. A rendezett, emberi világ helyét elfoglalta a vadon. A Velemér-patakon addig működött vízimalmokat egy kivételével szétszedték, a berendezését annak az egynek is leszerelték és elszállították. Így a velemérik a saját búzájukat nem tudták a saját malmukban megőrizni. Az egészen az volt a célja, hogy az állam ellenőrizhesse a termés mennyiségét és az utolsó szemig elkobozhassa azt. Az öregek még emlékeznek arra, hogy évekig a környező városokban élő rokonoktól kapott kenyeret ették - ha volt mit enniük. Mindez abban a faluban történt, amelyből korábban - rossz földjei dacára - vagonszámra szállították el a kenyérgabonát. A módosabb gazdákat - akik szorgalmuknak köszönhetően meg tudták állni a saját lábukon és ezért veszélyesek voltak a rendszerre - internálták, vagy egyszerűen agyonverték. A Cserépmadár szálláson ma is van olyan gödör-

házi bútor, amelyet elkészítése után a gazdája már nem tudott használni, mert a kulákküldözés áldozatául esett. A tájat fojtogató rettegés miatt a temetőbe is csak a közvetlen családtagok merték kikiérni.

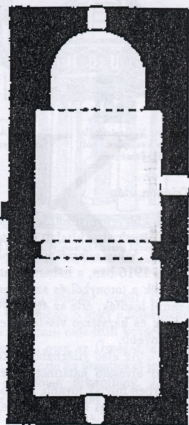
A lakosság életerejét az ördögi terror megtörte. A háború után még negyven lány volt a faluban - s ma is van olyan velemeri férfi, aki fel tudja sorolni a nevüket. Ők képesek lettek volna egy virágzó falu új nemzedékének felnevelésére, többségük azonban elköltözött a faluból. S ha vállalta is valamelyikük az embertelen robotot a megmaradásért, annak a gyermekei már máshol élnek. A fiatalok elvándorlásával és az idősebb nemzedék kihalásával a hagyományos mesterségeknek Veleméren már nincs képviselője, a gyűmölcsaszalás, pálinkafőzés, kosárfonás, a paraszti asztalosság és fazekasművészet ma már inkább csak emlék.

A falu tárgyi kultúrájának bizonyítékai egyre fogyatkoznak: épületeit lebontják, vagy összedőlnek, kertjeit bozót veri fel, régi bútorait, cserépedényeit felvásárolják, a katolikus templom harangját Bajánsenyére vitték,⁹ egy elárvult fazekasműhelyét pedig Magyarzombatra átteleptve mutatják be a turistáknak.

Az elöregedett, fogyatkozó lakosság reménytelennek látszó küzdelmet folytatva az elmúlással, megpróbálja fenntartani intézményeit és évezredek tapasztalatokon nyugvó rendjét.

31. ábra. A velemeri műemléktemplom (balra) és egy kaukázusi templom (Astarak Awan, jobbra) alaprajza a közös hagyományvilágnak, a naptiszteletnek köszönhetően azonos

Veleméri égtájelnevezések

Az ablakaival délre néző hosszú parasztházak legnyugatibb fekvésű, a ház egyik végét alkotó szobáját ma *belső szobának* nevezik Veleméren. Az átellenesen fekvő másik (keleti) szoba neve pedig *külső szoba*, annak ellenére, hogy a házhoz ragasztott, folytatólagosan épült kamra és istálló miatt ez a szoba rendszerint az épület közepén található.

Ilyen a helyzete két szomszédos településnek: Külsősárdnak és Belsősárdnak is a szomszédos Zalában - közülük Belsősárd nyugatabbra esik, Külsősárd pedig keletebbre.

⁹ A bajánsenyiek nem gondolták végig, hogy a harang elvitelével azt a munkát folytatják, amelyet a velemeri templom kapuját boronával beszakító, a templom visszaadását elszabotáló, a nagyrákosi - hitét és templomát védelmező - társukat legyilkoló, Őrségszerte fosztogató gyarmatosítók zsoldosai elkezdtek.

Egy kedves gödörházi adatközlőm kifejezetten meg is fogalmazta, hogy erre felé nem nyugat, kelet, észak és dél az égtájak neve, hanem *benek, künek, fenek, lenek*. A házak ugyanis rendszerint a dombtetők délre néző oldalára telepedtek, azaz a dombtető mindig az északi irányt jelentette, a napsütötte és ezért emberi szálláshelynek alkalmasabb lejtő pedig mindig délre esett. A belső szoba így a parasztporta közepét jelölhette ki, mert - legalábbis a veleméri Felsőszerezen ez a szokásos helyzet - a háztól keletre volt a kert és a szántó, nyugatra pedig a kaszáló és az erdő. Az út a házak között, a telkeket kettéosztva haladt észak-déli irányban. A szereknek az út mellett ástott közös kútja, amely a szerek szakrális középpontját is kijelölte, a belső szobák közelében volt. A belső szoba tehát onnan nyerhette elnevezését, hogy a szer és a porta belseje felé nézett.

32. ábra. A veleméri templom szentélyboltozatának Szentháromság-jelképe, amelyet Szentháromság vasárnapján a hajnali nap első sugara megvilágít

33. ábra. Velemér: a Szűz Mária ölében ülő gyermek Jézus fogadja a pártus mágusokat (a „háromkirályokat”); a jelenet a téli napforduló hajnalán világosodik meg

Ez az archaikus és letisztult településszerkezet a régi kínaiak szemléletével rokon, akik szerint a városokat „a hegytől délre, a folyótól északra” kell építeni. A Velemér-patak azonban nem délre, hanem keletre folyik a dombtól s ennyiben eltérnek Velemér természeti adottságai az ideáltól. Ezen próbál széptenni a Both-szeget délről határoló kis völgyben csordogáló névtelen erecske, amelyik azonban nyáridőben jobbára elapad.

S hogy e település-kijelölési szokás mennyire ősi tapasztalatokon nyugszik, azt azok a szibériai sziklák is jelezik, amelyeknek a déli felületét szinte simára csiszolták a hozzájuk dörgölődő patás állatok. Már ők is itt érezték jól magukat, a nap által felmelegített sziklák déli oldalában. Ezzel függ össze az is, hogy a szibériai sziklarajzok is jobbára délre néző, folyó feletti sziklafelületeken találhatók - aminek egykor a naptisztelethez kötődő kultikus jelentősége is lehetett. S a naptisztelek egyik maig elevenen ható kultuszhelye Magyarországon éppen a veleméri templom.

Aligha túlzás tehát azt gondolni, hogy a veleméri házak tájolása és Velemér kultúrája több évezredes hagyományt képvisel.

A műemléktemplom

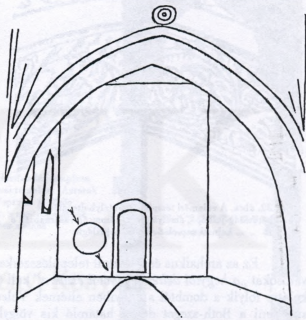
Velemér jelentős műemléke a Papréten emelkedő, a Szentháromság tiszteletére szentelt, egyhajós, nyugati tornyos, a nyolcszög három oldalával záródó szentéllyel ellátott, kőből és téglából épült katolikus templom (1. ábra). Nagy valószínűséggel már Szent István idejében, vagy korábban is állt helyén egy keresztényi egyház, mert aligha híhető, hogy egy folyamatosan lakott fontos hely templom nélkül maradt volna az avar időkben. Az avarok (a pártusok utódai) ugyanis jórészt eleve keresztények voltak (a szaszanidák több, mint 300 keresztény pártus templomot romboltak le), de a frank hódoltság idején is gyakorolták keresztény hitüket e nyugati területeken. Amennyiben ez az avar vagy szentistváni templom alapköveiben sem azonos a jelenlegivel, akkor azt gondolhatjuk, hogy az előző templom fából épülvén

nem hagyott nyomot maga után. Ma is meglévő kőtemplomunkról - pusztán a stílusa alapján - azt feltételezik, hogy a XIII. század végén építhették. Keletelt alaprajza azonban olyannyira hasonlít némelyik kaukázusi templom alaprajzára (31. ábra), hogy a templom alapítását korábbra is helyezhetjük. A naptiszteletré lehetőséget adó alaprajzi hagyomány kétségkívül ősi.

A veleméri Szentháromság-templom keletelt, ami azt jelenti, hogy a templomot egy kiemelt napon bekövetkező napkelte irányába tájolva építik fel. Háromféleképpen is keletelhet egy templom: az alaprajzot igazíthaták valamelyik napéjegyenlőség vagy napforduló (ez a leggyakoribb), esetleg a védőszent napjának hajnalpontjához is. A veleméri az utolsó csoportba tartozik, mert a Szentháromság vasárnapján kelő nap első sugara a szentély boltozatán lévő Szentháromság jelképre (32. ábra) esik. Az építők és a freskót készítő Aquila János ezen kívül figyeltek a napfordulóra is. A templom tudós plébánosának, Kovács Józsefnek a megfigyelése szerint a téli napforduló hajnalán a szentély délkeleti kerek ablakán besütő napsugarak a Madonna ölében ülő gyermek Jézust (33. ábra) világítják meg elsőként. A téli napforduló a napisten feltámadásának pillanata, a boldogabb kor eljövetelének ígérete. A nemlét sötétjében a napkeltére várakozó templom méltó módon jelzi is ezt a korszakváltást: a kisded felragyogó arca mintegy életre kel a néhány perces sugárözönből. Sajnos, e bámulatos fényjelenségek megfigyelésére manapság csak elvi lehetőség van, mert a felkelő napot a közelmúltban telepített erdő fái eltakarják.

34. ábra. Az Aquila János által festett mártonfalvi Szent Krisztó freskó (amelynek párjából a veleméri templom külső falán már csak a fénykör sugarai láthatók); a festő a vizet a székely „j” (jó „folyó”) rovására változtatásával jelölte

35. ábra. A szentélyablakon beeső hajnali fény a nyugati falon folytatja útját, majd a padlón kijelöli a templomhajó hosszát; napközben a déli ablakok fénye közvetlenül, vagy a padlóról és az ablakpárkányról visszaverődve sorban megvilágítja a freskókat

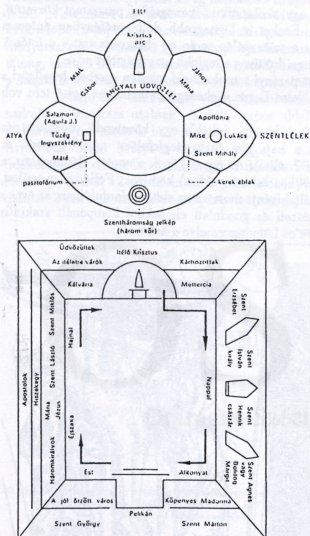
Figyelemre méltó, hogy a környezet árpádkori templomait előszeretettel szentelték a Szentháromság tiszteletére. E nevet viselte például a kercai kőtemplom is, amely a múlt században leégett. (Sajnos véle pusztultak a rekatolizáció során oda elhurcolt, nyilván a középkor óta vezetett veleméri egyházi iratok is.) A névhagyomány egységes templomepítési koncepcióra utal, amely feltehetően a Szent István-i alapításnak, vagy az avar hagyományok továbbélésének köszönhető. Maga a koncepció Szent Istvánnál jóval korábbi lehet s a keleti (szír, párhús, örmény, heftalita hun) kereszténységből is származhat.⁸

A templomot az Aquila János nevet felvevő festő 1378-ban kívül és belül egyaránt freskókkal díszítette. Festőnk a régi Hungáriához tartozó, közeli Regedén született, amely ma Radkersburg Ausztriában. A szentélyben látható önarcképén magyar ruhát visel s ebből a nemzetiségére is joggal következtethetünk. Veleméren kívül további munkái láthatók még Bántornyán (Turnisce, 1382),

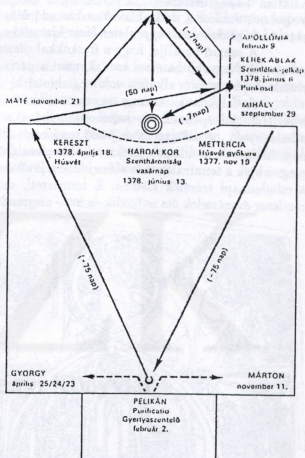
⁸ Az Anonymusnál fennmaradt Eneidubeliánus név ugyanis (amely a Névtelen jegyzőnél az isteni eredetű Álmos ősnének nevéként maradt fenn), a honfoglalók isteni triászának (Enéh anyiaistennőnek + Du főistennek + Bél fiúistennek) a neveit rejt. Ez egy sajátos sztyeppei Szentháromság tiszteletét bizonyítja a honfoglalóknál.

Mártonhelyen (Martjanci, 1392), szülőföldjén Regedén/Radgonán (Radkersburg), Nagytótlakon (Selo) és Muraszombaton (Murska Sobota).

A veleméri freskókat valakik, valamikor lemeszelték. Ezt a lemeszelést általában a reformátusoknak tulajdonítják - azonban bizonyítékra való hivatkozás nélkül. A reformátusok valóban fehérre szokták meszelni templomaikat, de ez a szokás a török időkben alakult ki s a törökök szintén lemeszelték a korábbi vallásokra utaló freskókat és mozaikokat. Azaz a lemeszelés akár a törökök számlájára is írható, de persze erre sincs adat. Pataky László (1990/92) kifejezetten azt írja, hogy a freskókat „a templom birtokbavétele után a reformátusok nem meszelték át, azok sértetlenül maradtak meg” - bizonyítékot azonban ő sem említ.

36. ábra. A veleméri Szentháromság-templom falképeinek rendje

37. ábra. A veleméri Szentháromság-templom „napitára”

A reformáció idején a zsinddal fedett templom környezetében egy harang volt, felszereléséhez szőszék, padok, arannyal futtatott kehely, keresztelési kendő, úrasztali kendő, úrasztala, szőnyeg és énekeskönyv tartozott. A templom körül temető, tőle északra parókia, attól keletre - a patak felé - pedig a parókiaházhoz tartozó föld feküdt. Az iskola a templomtól nyugatra, tehát a torony alatt nyíló bejáratnál szemközt volt.

Veleméren ma mindenki ismeri azt a helyet a templom közelében, ahol kútba süllyedt egy kincsekkel teli harang. A hagyomány szerint ezt a török elől próbálták elrejtetni valamikor, de a harangot húzó kötel elszakadván, a drága teher végérvényesen a mélybe süllyedt. Tipikus vándormítoszról van azonban szó, amelyhez hasonló sok faluból ismert. Ezért talán mégsem érdemes azonnal ásót ragadni. A történetet s a templom melletti erdő rejtelmes susogását mégis jó hallgatni.

III. Károly intézkedésére az épület újra a katolikusoké lett, ám a lakosság többsége papjával együtt kitartott a protestáns vallás mellett s a templom - hívek nélkül maradván -

romlásnak indult. Külső freskói elpusztultak, csak leírásokból tudjuk, hogy a torony déli oldalán és a hozzá csatlakozó, nyugatra tekintő falfelületen egykor Szent Kristóf képe hívta templomba az embereket. Ma már csak a fej körüli dicsfény vakolatba mélyített sugarainak helye látszik a veleméri templom falában - amit egyesek napóra maradékának néznek. Hogy ez a freskó egykor milyen lehetett, azt a szintén Aquila János által Mártonfalván festett Szent Kristóf képből sejtethetjük (34. ábra). Elpusztult a torony alatti kapuszin Ádám-Éva jelenete s az ajtó timpanonjának Ecce Homo képe is. A sokáig tető nélküli épület belső freskóit a rákent mészszerű jórészt megvédte az időjárás viszontagságaitól. 1865-ben Gózon Imre szentgyörgyvölgyi iskolamesternek, Rómer Flóris régésznek és Szenczy Ferenc szombathelyi püspöknek köszönhetően új tetőt kapott. 1904-ben, 1941-ben és 1956-68 között is restaurálták.

A templombelső varázslatos félhomályában egy skolasztikus ikonográfiai programot közvetítő, páratlan képegyüttesben gyönyörködhet a látogató. Ezeket a legnagyobb déli verőfényben érdemes megnézni, amikor a déli ablakokon beáradó fény és a restaurálás során az ablakokra tett - a fotósok számára kiválóan szórt, egyenletes fényt biztosító - sárga dróttüveg a legjobb megvilágítást adja.

A szerző bevallja, hogy e freskókkal díszített parányi templomhajó minden esetben lenyűgözi s rabul ejti. Nagyobb hatással van rá, mint a párizsi Notre Dame székesegyház hatalmas belső tere volt annak idején, amikor alkalma volt megtekinteni.

A falakon korántsem egyszerű illusztrációkat látunk, inkább egy követendő programot és hitvallást: jelképeknek és szimbolikus képeknek a nap járásának megfelelően megvilágosodó és elhalványuló, összefüggő és működő rendszerét (35-37. ábra). Az egyes képek a naptári dátumokhoz, a nap óráihoz és a vallásos értékrend elemeihez (bűnökhoz és erényekhez) köthetők. Felidézik a múltat, megszabják a tennivalókat és előre jelzik a jövőt - ezáltal irányítva az élet sorsfordulóiban, az éves s a mindennapi teendők közben. E természeti, művészeti és gondolati elemekből komponált szakrális rendszer évszázadok óta működik és hat - megrendítő és Istenhez emelve a halandót.

38. ábra. A veleméri templom szentélye (a keleti csúcsíves, meg a déli kerek ablakkal) és a szentélyt határoló boltív (a mandorlában újjászülető Krisztussal) - a hajó felett

39. ábra. A keresztrefeszített Krisztus a veleméri templom boltívének északi lábáról

Szentélyének ablakát úgy építették, freskóit úgy festették, hogy Szentháromság vasárnapján a kelő nap első sugara a diadalív belső oldalára festett szentháromság-jelképre, a hármas körre essen. A sokszög záródású, bordás mennyezetű, csúcsíves ablakú, gótikus szentély képei a Szentháromság tagjainak képráslós értelmezését adják. A szentháromság jelképpel (35. ábra) szemben, a keleti csúcsíves ablak felett a keresztjét hordozó Krisztusnak Veronika kendőjébe ivódott arcát látjuk viszont (38. ábra). Az Atyát - mivel róla kép nem festhető - tevékenységén keresztül, mint Mindenhatót és Teremtőt mutatják be a szentély északi oldalának freskói. Itt található Aquila János festő önarcképe is, amely e műfajban világelső. A Szentlélekre

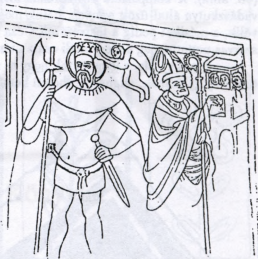
utal a szentély délre néző, a 38. ábrán látható kerek ablaka (mert e bibliai mondatot: „Délről jön az Isten”, az egyházi irodalomban a szentlélekre szokták vonatkoztatni) és a déli falfelület valamennyi képeinek szimbolikája. A szentély képei között naptárszerű összefüggések fedezhetők fel, amelyek a freskók készítésének éveire és a szentháromság ünnepére mutatnak (37. ábra).

A hajóból (a szentélyben és a diadalív homlokzatán) több Krisztus-kép is látható (38-39. ábra). A diadalív egyik lába a húsvét (a keresztre feszített Krisztus: 39. ábra), másik lába a húsvét gyökere (az Anna - Mária - Jézus csoport). A diadalív teteje kapja a legkevesebb fényt, itt látható a leghosszabb éjszakára és a téli napfordulóra utaló jelkép: az angyalok tartotta mandorlában megjelenő Krisztus. Ez a karácsonykor a Tejút hasadékaiban kelő (újjaszülötő) napisten ábrázolásának keresztény megfogalmazása. Arkifejezése komoly, lábai az ég boltozatán nyugszanak. Jobbra felől: „Jöjjetek Atyám országába!”, balja felől: „Távozzatok az örök tűzre!” felirat látható. Az áldottak oldalán (Krisztus jobbán) az alsó képmezőben püspökeik vezetésével imádságos virasztással várják Krisztus eljövetelét a jók. Felettük a menyországba érdesemült igazak csoportja. Krisztus balján, az átkozottak oldalán a pokol hármaskapuja tátong, előtte a bűnösök csoportjai: az igazságtalan hatalom, a pénzsóvárság, a kalmárlelkűség, a bujaság, a megátalkodottság és a katonai erőszak képviselői.

A hajó déli falát a belé vágott három csücsűes ablak négy falszakaszra osztja, amelyek egy-egy sarkalatos imaórára utalnak. A déli, napos oldal a jó Istennel való találkozás élményét adja, ezért alkalmas olyan szentek bemutatására, akik a hit és a felebaráti szeretet gyakorlói voltak. Balról jobbra Árpád-házi Szent Erzsébet képe (a reggel 6 óra és az okosság képviselőjében), valamint néhány freskótöredék: Szent István király(?) (a délelőtti 9 óra és az igazságosság képviselőjében), Szent Jámor Henrik(?) (a déli 12 óra és az erő képviselőjében) valamint Szent Ágnes, vagy Árpád-házi Szent Margit (a délután 3 óra és a mértékletesség képviselőjében) képeinek maradványa látható.

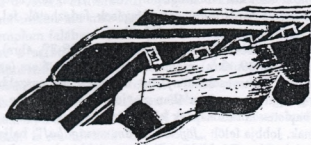
40. ábra. Szent Imre, Szent István és a csodaszarvas a veleiméri templomban: a sztyeppi isteni tridás (Ench/und anyiaistennő, Du/Ten atyisten és Bél/Nimród fiúisten) emléke

41. ábra. A veleiméri templom Szent Lászlót és Szent Miklóst ábrázoló freskótöredéke

A nyugati fal a naplemente, a sötétség és a halál jelképe, ezért került rá az oltalmazók ábrázolása, melyek közül Szűz Mária alakja és a köpenyének szárnya alatt meghúzódo sokaság ma is kivehető. Rómer Flóris múlt századi leírása szerint itt volt a köpenyével a ruhátlan koldust befedő Szent Márton freskója (az alkonyati ima jele), valamint a sárkánnyal küzdő lovas Szent György képe is. Alattuk ma is látszik a fallal körülvevett és jól bezárt város (Róma) ábrázolása, amely szintén az oltalom lehetőségére utal. Az ajtókeret feletti pelikánmadár véreben mossa kicsinyeit s ezzel a purgatórium és a purifikáció (gyertyaszentelő) február 2-i ünnepére emlékeztet.

A hideg ellen védő ablaktalan északi fal hatalmas felületén az éjszaka imaóráinak időpontjaira is emlékeztető kompozíciót helyezett el képrő. Az elpusztult felső képsor a 12 apostolt ábrázolta kettesével. A második sor hasonló hosszúságú képsora az épebben maradt részletek közé tartozik. A képsor baloldalán a lovon ülő Szent Imre herceg kelyhet nyújt át édesapjának, Szent István királynak (40. ábra). Tőlük jobbra a lovon érkező háromkirályokat (párthus mágusokat) a gyermek Jézus fogadja baldahin alatt, anyja ölében ülve (33. ábra). A trónus tulsó oldalán Szent László király áll, akinek fejére angyal tesz koronát (41. ábra). A sort Szent Miklós püspök képe zárja, amely az éjszaka (a bűn) feletti győzelmet jelenti.

42. ábra. Velemér, Vass Sándorné istállója; a szarufa faragott vége a székely „ak” (patak) rovásjelet - ezzel a Tejútjat (a világoszlopot) idézi

43. ábra. A veleméri Cserepmadár szállásnak nevet adó mázas tetődísz mintegy száz éve dacol a viharokkal

A templomban ma évente két misét tartanak: Szentháromság vasárnapján és Szent Istvánkor. A miséket szokás szerint nagyszerű kórus és a freskók szakszerű ismertetése kíséri. E vénséges vén falak fennségesen tanúsítják a Magyar Királyság ma is ható kultúráját,⁸ anyagi és erkölcsi erejét, a rég holt velemérek hitbéli buzgalmát.

A csodaszarvas-freskó

A műemléktemplom északi falának szerencsésen megmaradt második képsora vadászjelenettel kezdődik (40. ábra). A kompozíció két koronás lovast ábrázol: az ifjabb kelyhet nyújt az idősebbnek, lábuknál vadászkutya által űzött szarvas, hátuk mögött kürtös. A szakállas, agg lovast általában Szent Lászlónak véljük, a másikat pedig a testvérével, Géza herceggel azonosítják. Nekik a Képes Krónika szerint csodás szarvas mutatta meg a mogyoródi csata után a Boldogságos Szűz tiszteletére építendő egyház helyét.

Makkay János ismerte fel, hogy az idős, királyi lovag mégsem lehet Szent László király, mert ő az öccse volt Gézának, aligha viselhetett kettőjük közül egyedül ő szakállt.

44. ábra. Velemér, Cserepmadár szállás: a házorom és a cserepmadár délnyugatról

45. ábra. Veleméri rajzos tetőcserep egy „b” (Bél, belső) és négy „f” (Föld) rovásjellel alkotott világmodellel (az Éden téképével)

⁸ Veleméren hamarabb volt iskola, mint New Yorkban; az egy főre eső látogatók, koncertek, tudományos előadások és műgyűjtemények (Varga Sándor fazekas hagyatéka, Tőke Zsuzsa és Balogh István Péter festőművész gyűjteménye, Sindűmúzeum) száma nagyobb, mint Párizsban stb.

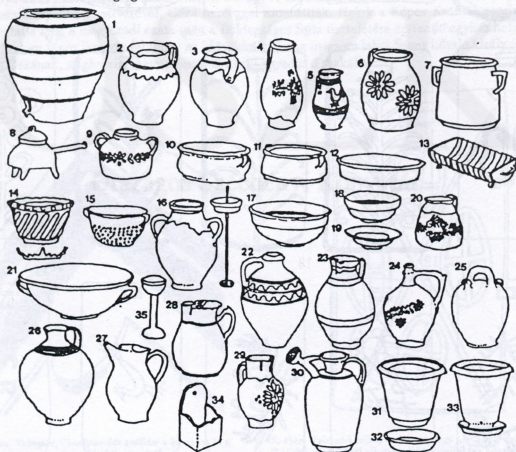

46. ábra. Veleméri rajzos sindük (tetőcserepek) a Sindűmúzeum anyagából

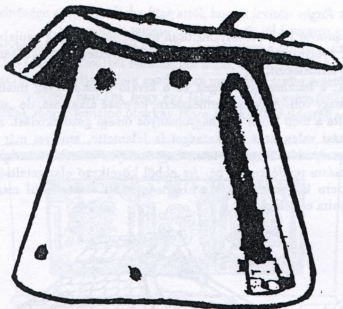

47. ábra. A Sindűzmúzeum cserépedényeiből: a hátsó sorban századforduló vélemeri edények (a középső hátrmat Vass Sándorné szomszédom nagypapja, Albert József készítette), az első sorban újabb termékek a környező és távolabbi falvakból

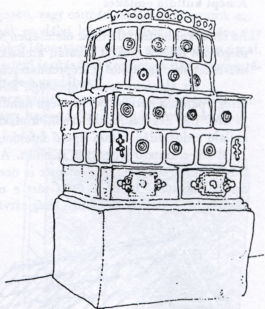
A két koronás fő egyidejű szerepeltetésének csak egy megoldása lehet. A forrásokban ugyanis néha Szent Imre herceget is a „szent királyok” között említik, akinek apja, Szent István még életében át kívánta adni a királyságot (Imre herceg azonban a koronázás előtt pár nappal meghalt). A freskón tehát minden bizonnyal Szent Imre nyújtja az üdvösség kelyhét atyjának, aki úgy emeli intésre a kezét, mintha éppen a szeretett fiának megfogalmazott Intelmek betartására buzdítaná őt.

48. ábra. Ifj. Kós Károly rajza a Belső Őrségi falvak (Velemér, Cüdörháza, Magyarszombatfa) hagyományos edényformáival: 1. füstpáru edény, 2. füstös faziék, 3. abrincos- vagy paraszt faziék, 4-5. tejesfaziék, 6-7. sparheltes faziék, 8-9. riégi- és ujmodi bokrács, 10-11. riégi és ujmodi lábos, 12. tepse, 13. gerincstű, 14. kuglufstű, 15. téasztaszű, 16. vajkőpüli és bottya, 17. tál, 18-19. riégi és ujmodi tányér, 20. pohár, 21. vájláng, 22. szájkorsu, 23. ujmodi vizeskorsu, 24. bugyogakorsu, 25. kétszajú bugyoga, 26. mustoskorsu, 27. csöveskorsu, 28. boroskorsu, 29. csapokorsu, 30. locsolu, 31-32. virágscserep és cserepajji, 33. talpas virágscserep, 34. suotartu, 35. miécsstartu

9. ábra. Hagymányos őrségi fazekaskemence

50. ábra. Koronás szemekályha Szarvaskendről

A csodálatos szarvas Szent Imrénék is megjelent: neki a lengyelországi Lysa Gora-i bencés apátság helyét mutatta meg. Szent István pedig éppen a környező Vas és Zala megyei területek regöségeiben szerepel együtt a csodálatos szarvassal (Makkay/1997/61).

A szarvas freskó esetleg a veleméri templom alapításáról keletkezett és elfeledett legenda egyetlen emléke lehet. Azaz feltehető, hogy a veleméri templom építését még Szent István rendelte el a csodálatos szarvas mutatta meg neki a kis templom helyét (ahol korábban avar egyház lehetett).

Van azonban a freskónak másik értelmezési lehetősége: a jelenet valamiképpen összefügghet a Szentháromság templom elnevezésével is. Eredetmítoszainkban a szarvasúró Enéh anyaiistennek egyik megjelenési formája. Ezért feltehető, hogy a freskó az ősi isteni triászra: az atyaiistenre, a fiúistenre és az anyaiistenre utaló antik ábrázolási hagyomány keresztény megfogalmazása. Ez isteni triász emléke maradt fenn Anonymusnál Álmos ősenek: Enedubeliánusnak (vagy Yeunedubeliánusnak) nevében.

A csodálatos kehely, amit Szent Imre kezében látunk, szintén több évezredes jelkép, amelyet sztyeppi és sumér szobrokon is megtalálunk. A szent kehely a Nap teremtmő erejét képviselte. Ilyen csodálatos kehely a Szent Grál is, amelyből Jézus az utolsó vacsorán bort kénált a tanítványoknak s amelyben Arimathiai József felfogta a keresztfeszített Krisztus kiömlő vérért. Ilyen az V. századi Khoszrau-csésze - amely azonban I. Kavád császára is lehetett (s talán nem véletlen, hogy mindketten a hunoknak adóztak), valamint a nagyszéksósi leletek között talált félig elégett elektroncsésze is (amely valamelyik hun nagykirályé lehetett). A források szerint az Árpádok is rendelkeztek ilyen csodálatos csészével s talán éppen ezt ábrázolja a veleméri freskó (vö: Makkay/1997/27).

51. ábra. Cősfai ház 1879-ből

52. ábra. Fából épült öreg pince Felsőszőlőn

Az erdőkkel borított dombok ölelésében a hun-avar idők óta folyamatosan továbbélő lakosság napjainkig megőrizte őseitől örökölt alkatát, archaikus nyelvezetét, munkaszeretetét, kezűgyességét; ősvallásának, művészetének és sajátos jelképrendszerének törmelékeit.

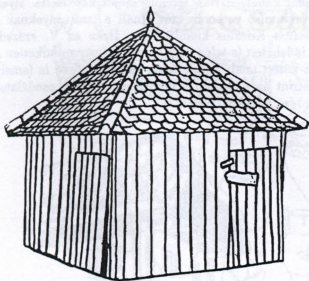
Az alacsony termőképeségű földek, a hatalmas erdőségek és a kiváló fazekasanyag miatt az őrségi paraszti háziipar jelentősége mindig nagy volt. A gabonatermesztésre kevésbé alkalmas, de „sültve jó föld” már évszázadokkal ezelőtt kialakította a több lábon álló hagyományos őrségi gazdálkodást. Ez a szálaló erdőgazdálkodásra épülő fafeldolgozást valamint a fazekasságot is jelentette, amelyet már egy 1366-ból származó feljegyzés is említ. A cserépedényekkel folytatott hagyományos cserekereskedelmet leszámítva a tájegység és Velemér is önállósra rendezkedett be. Az ebből következő elszigeteltségen csak a legutóbbi időkben ütött rést a modern kereskedelem. Az elzártság miatt érintetlenül maradt hagyomány a székei és csángó világ zárványaira emlékeztet.

43. ábra. Velemér: Kolossa Elek kútháza, amelyet a veleméri Bothszeg lakói sokáig közösen használtak

54. ábra. Velemér: Tőkei Zsuzsa öntöttvas fogaskerékrendszerrel ellátott kútháza valóságos remekmű

55. ábra. Velemér: néhai Bicsák Gyula kútháza

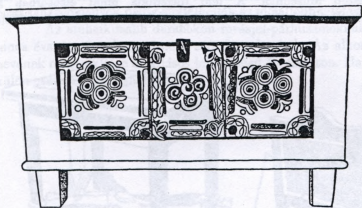
56. Velemér: a néhai Tóth Gyula kútkávjára épített új kútház

Makkay János (1997/56) a veleméri templom freskóinak és tetőzetének hányattatásait említve kifakad: „Az elképzeltben trehány tetőjavítás valamilyen sajátos magyar szokás lehet.” Bizonyítékként a budapesti Szépművészeti Múzeum tetőzetének példáját is felhossa, amelyet Klein Dávid 1915-ben, majd Rosenthal Mór 1920-ban javított meg s amely ennek ellenére szinte napjainkig beázott. A tetőjavítás

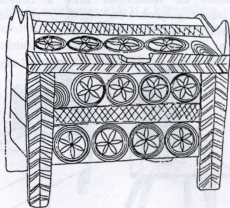
minősége azonban aligha függ attól, hogy a javítást végzők teljesen, vagy csupán sajátosan magyarok-e.

A velemérik tetőéptítési tehetségét jól ismerem s csak csodálni lehet. Amikor néhány éve egy lebontásra ítélt parasztházat (3. ábra) vettem a faluban, tisztelgő látogatást tettem a polgármester úrnál. Első tanácsa, amelyet barátságból adott, éppen az volt, hogy a tető javításával kezdjem a ház megmentését. Mint mondta: „Ha a gazda nem megy fel a tetőre, a tető jön le a gazdához!”

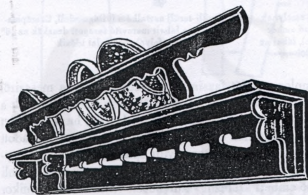
Nem hinném, hogy egy falu, ahol ilyen gyönyörűen meg tudják fogalmazni a legfontosabb teendőket, megérdemelné Makkay János kritikáját. Valószínű persze, hogy e kritika nem is a velemérik-

57. ábra. Velemér: múlt századi festett láda; központi világmodellje hegyet és vizet ábrázol - a „j” és az „m” rovásjelek megfelelőivel (Vass Sándor hagyatéka)

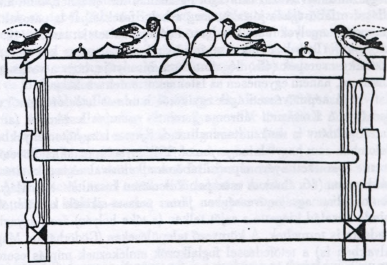
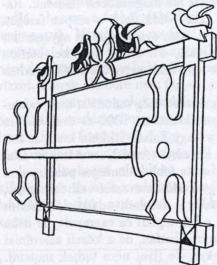
58. ábra. Régi típusú, ún. tumbás (dombos) écsolt láda az Őrségből

59. Veleméri tálas (a Balogh István Péter festőművész által őrzött eredeti nyomán készült másolat)

60. ábra. Velemér: a Gyenese Gyula faragó népművész által készített törülközőtartó (Cserepmadár szállás)

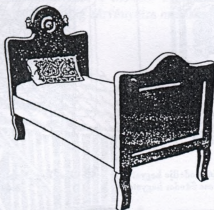
61. ábra. Tőkei Zsuzsa törülközőtartója a bajánsényei pap hagyatékából

nek szólt. Az őrségi parasztemberek ugyanis - akiknek nem szakmája a tetőfedés - nem csupán megfogalmazni tudják a tennivalókat, hanem kiváló tetőt is építenek. Ebbe a gerendák megfaragását, a cserép kiégetését és a tető összeállítását is beleérthetjük, mert erre fel mindez beletartozott a paraszti élet megkövetelte ismeretekbe. Például Vass Sándorné szomszédom pajtájának tetejét 1912-ben rakta meg utoljára a gazda a sajátkezűleg égetett cserépekkel - s a tető ma is kifogástalanul áll (5. ábra). Tisztelet érte gondos építőinek, a saját boldogulásukon dolgozó szorgalmas velemeri parasztembereknek!

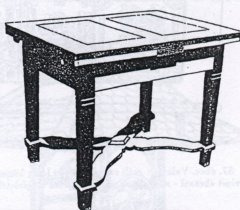
Mert a kérdés nyitja ez: a saját gazdaságban végzett munka. Az erőszakkal elvett katolikus templomot ugyanis csak annyira érezhették a magukénak a javításán dolgozó református velemeriek, mint Klein és Rosenthal úrék a Szépművészeti Múzeumot. A tető tragédiája tehát elsősorban a Habsburgoknak köszönhető, mert a pusztulását okozó célszerűtlen tulajdoni helyzet az általuk indított vallásháború következménye.

62. ábra. Velemeri szék
Bicsák Gyula hagyatékából
(Cserépmadár szállás)

63. ábra. Istenné tevő ágy (világmodell), amelynek
közepén - az Isten helyén - utódot nemző ember
halhatatlanná válik (Cserépmadár szállás), lábai az
„ü” (ügy, folyó) rovásjel megfelelői

64. Terülj-terülj asztalkám (világmodell, Cserépmadár szállás), a lábai merevítő faragott deszkák az „ü” (ügy, folyó) rovásjelet idézik

Az első helyreállítások során a velemeri templom tetejét faszindellyel fedték, mert a messziről jött restaurátorok a megváltozott tulajdonviszonyok ellenére is ezt támogatták. Nyilván nem kérdezték a helyiek véleményét, akik megmondhatták volna, hogy a kezelőnek a közelben kell laknia, ha faszindelyt tesz az épületére. A zsindeletet ugyanis rendszeresen ellenőrizni és javítani kell. A pápistáknak adott templomnak azonban távol lakott a kezelője. A gyakorlatilag használaton kívüli épületre a katolikus egyház ritkán előforduló illetékesei aligha másztak fel rendszeresen ellenőrizni és javítani céljából. Távoli falvakból pedig nem lehetett könnyű e célra hozzáférő embert szerezni - különösen viharok után, amikor mindenki a tetők javításával van elfoglalva. Így aztán a tető jött le a gazdához.

Velemeren még ma is megrázóan szép és erős tetőket látni. A szinte fátlan Alföld szülöttéként többször néztem megbabonázva a fatüskékkel „szegelt” ollólabas tetőszerkezeteket. Úgy tűnt, a régiek négyszer annyi kiváló faanyagot használtak fel tetőkhöz, mint amennyit ma elegendőnek ítélnék. Ráadásul e fabőségek jó ízűek, meg a helyi fazekasipar is párosult. Ennek példái azok a szépen faragott gerendák, amelyek Vass Sándorné istállójának tetejét tartják (42. ábra). Száz éve szolgál az agyagmadár az egykori Tóth-ház (ma Cserépmadár Szállás) mázas kúpcserépein (43., 44. ábra). Jelekkal borított hódfarkú cserépek (45., 46. ábra) sora bizonyítja, hogy a velemeriek nem csak gyönyörű tetőket tudtak készíteni, hanem egyenesen az Istennek üzentek a tetőkkel.

A népművészeti ágak egyikéről, a mintás tetőcserépekről alig szerzett még tudomást a néprajztudomány. A Köröndi Múzeum 7 mintás cserépét leszámítva (amelyek között az 1800-as évek elejére datált példány is van) tudommal nincs ilyen a közgyűjteményekben s Nagy Zoltán cikkein kívül az irodalomban sem hagytak még nyomot. 1996 nyarán, majd azt követően az Írástörténeti Kutató Intézet által évente szervezett nyári néprajzi táborok alkalmával végzett kutatások során több különleges példányukra bukkantam (46. ábra). A cserépek Velemeren készültek. Képviláguk gyakorlott művészre vall: fazekasok, pontosabban agygművességben jártas paraszti-alkotók készítették őket. A falubeli adatközlők szerint minden család kiégette a saját telkén (a tóka helyén) ásvott agyagból a ház tégláit és cserépeit, de néha eladásra is termeltek. A környező településeken (Gödörházán, Magyarszombatfán, de a közeli szlovéniai falvakban is) a tetőfedéssel foglalkozók emlékeznek mintás cserépekre, de ilyet nem tudtak mutatni. Mint elmondták, kidobták őket, esetleg régi tókákat gödrének feltöltésére, földutak javítására használták fel darabjaikat. Ahol volt pénz a tető megújítására, ott csak az emléke maradt e sajátos művészetnek. A

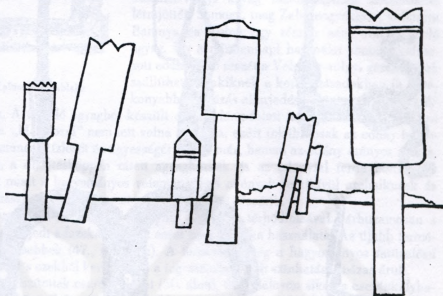
határsáv miatt nem fejlesztett Veleméren kívül csak a szomszédos Szentgyörgyvölgyön és Gödörházán találtam néhány mintás cserepet. A gödörházi példányok tulajdonosa szerint azok is Velemérről kerültek oda.

Egy tetőátrakással foglalkozó szentgyörgyvölgyi mesterember szerint van olyan jól égetett cserép-készlet a környéken, amelyik már a harmadik házat szolgálja s ez alapján két-háromszáz évesre becsülte a legöregebb cserepeket. Ez igen korai időpont lenne, mert a szalmatetőt a néprajkutatók ismeretei szerint csak a múlt században váltotta fel a cseréptető divatja s akkor is előbb a városokban terjedt el. Néhány cserepes ház azonban évszázadokkal korábban is volt már Magyarországon, a veleméri fazekashagyományok pedig siettethették ez időtállóbb tetőfedési szokás meghonosodását a környéken.

Az archaikusabb darabokon rovásjel-párhuzamokkal rendelkező szimbolikus rajzok vannak, de nincs évszám és a készítő neve sem fért el rajtuk. Az alkotó számára szentségtörésnek tűnhetett saját nevének megörökítése a vallásos jelentőségű ábrázoláson. Ha mégis feljegyezték a nevüket, akkor e célra külön cserepeket használhattak.

65. Veleméri mángorló

66. ábra. Kerkáskápolnai temető jellegzetes őrségi táblás fejfakkal

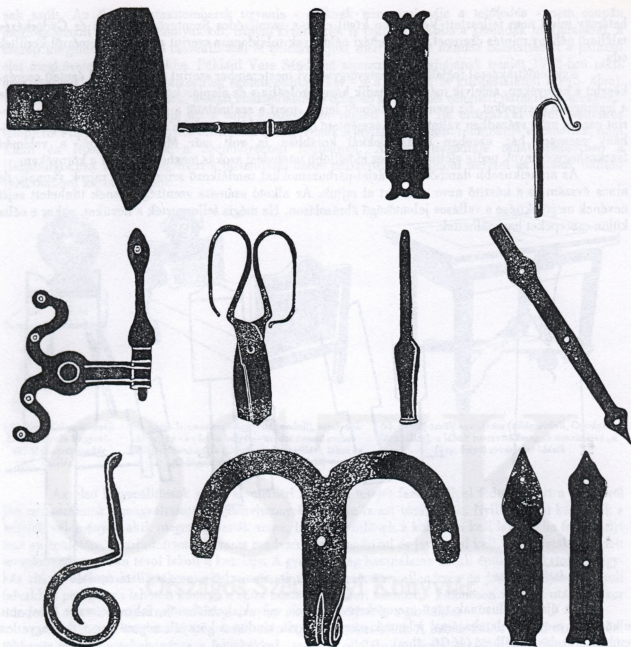
Az újabb stílusúnak tűnő cserepeken évszámok, nevek, kezdőbetűk, feliratok, vagy a naponta elkészített cserepek darabszámai jelennek meg. Az egyik sindűn a környék népművészetének egyetlen emberábrázolása található (46/16. ábra).

Csupán egyetlen minta került a hódfarkú cserép felső oldalára (46/5. ábra), amelyik tehát nem a padlás, hanem a felhők felé fordul s csak az égből látható. Egyszerű mintája a székely „b” rovásjellel megegyezik. Mivel az ég madarai mit sem törődnek a rovásjelekkel, arra gondolhatunk, hogy a magyarok rovásírást ismerő Istenének szánták őket. Ez az esőverte, égre néző minta - ellentétben a többséggel - nem domború, hanem belemélyed az agyagba s ezért az árok alja esőben vagy hóolvadáskor megtehetett vízzel. Ennek ellenére nem fagyott szét és jó állapotban maradt meg.

A kúpcserepeket szokásosan egy vagy több hullámvonalal díszítették, de van zöldmázos kivétel is és néhány madárszoborral díszített is (6., 43., 44. ábra). Egy ilyen agyagmadár töredékeit őriz Balogh István Péter festőművész, egy másik elveszett madaras cserépről pedig beszámoltak a szomszédok. E madarak talán az egykori „rigászat” fénykorában kerültek a veleméri házak ornaíra.⁸

A nehezen olvasható, alig látható és gyakran tükröképszerű feliratos cserepek némelyikét nem kifejezetten az utókornak készítették. A sindűvetők ezzel tették vidámabbá a munkát s a megmaradás lehetősége a leírt szavaknak - például: „Három kislány markot szed” - csupán a pillanatnyi súlyát fokozta.

⁸ A századforduló és a második világháború között Budapesten jó pénzt adtak a rigókért s az őrségi erdőkben egy ügyes ember naponta akár száz darabot is megfoghatott közülük. Ehhez egy magányos fa csúcsára fából faragott és kifestett madarat erősítettek, alá pedig - kalitkában - egy csalmadarat tettek. A csalmadár hangja a fára csalta a többi rigót, akik az ennyivel bekent ágakra ragadván végül a városi otthonok kalitkáiba kerültek.

67. ábra. Veleméri kovácstermek az 1700-as évektől a közelmúltig (Sindűzeum)

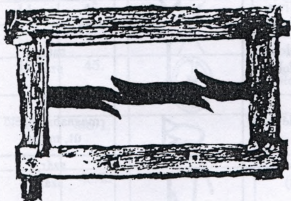
A neveket és évszámokat tartalmazó egyszerűbb cserepek áruvédjegyként is szolgálhattak (46/... ábra). Valószínűbb azonban (és a gondos kivitelezés is ezt támasztja alá) hogy alkotójuk és a nagy munka emlékéit öröklítették tovább a házában lakó későbbi generációk, a leszármazottak számára. Ennek megfelelően az A. J. monogram néhai Antal János pajtájáról, Tóth Sándor neve pedig a Tóth ház pajtájának cserepein került elő (l. a hátsó borítón!).

Tóth Sándor fazekasra Velemér mai lakói már alig emlékeznek, az emlékezet felfrissítését e feliratos cserép tette lehetővé. Egy gödörházi adatközlő említette, hogy a Tóth házában valamikor egy fazekas élt. Vass Sándorné, kedves szomszédasszonyom pedig emlékezett rá, hogy gyermekkorában az édesanyja még emlegetett egy néhai „öreg gerencsér”-t, aki a szomszédban lakott. Ő készíthette a bemutatott sindűk többségét.

A padlásán talált cserépkészítő sablon és az elbeszélések alapján a technológia a következő volt. Egy sindűnagyságú deszkát fémszalaggal szegélyeztek olyan módon, hogy a fémszalag pereme magasabban álljon, mint a deszka lapja. E lapra aztán homokot szórtak, majd agyagot préseltek bele. A nyers agyaglemezt homokozott felületre borították száradni, aztán kiégették. A száradás során a cserepek közepe felpúposodhatott, ez ellen a szélek alátámasztásával (a cserép szélének a szomszéd cserépre rakásá-

val) védekeztek. A jelek szerint száradás közben néhány tyúk, macska vagy kutya is végigsétált a képlékeny agyaglemezeken.

A rajzolatokat bemélyíthették a fába is - ilyen mintás sablon azonban nem került elő. A rajzos cserepek előállítását esetenként sokkal egyszerűbb lehetett. Az ismétlődő homokozás során ugyanis a nedves homok olyan vastaggá vált a deszka felületén, hogy abba a kéz ujjával, vagy valamilyen eszközzel mintát lehetett rajzolni, amelyik néhány következő sindűn is megmaradt. Más cserepeken (például a kúpcserepeken) a mintát belekarcolták a nyers cserépbe.

68. ábra. Velemér: Antal József pincéjének ablaka

volt a Déldunántúl gabonájára. A tűzálló agyagból készült edényt láng felett használták s így gyorsan füstös lett az alja meg az oldala. „Mázolozni” nem lett volna érdemes, ezért inkább csak az edény belsejében használtak mázakat. A gerencsér ízlését és ügyességét nem a máz, hanem az edény arányos alakja, nagysága, falának vékonysága, a díszítésképpen rátett agyaghurkák és az edényfal ferde bordázása: „fogatolása” hirdeti. Mindezek miatt a hagyományos velemér-völgyi edények rendkívül archaikusak és méltóságteljesek. A rég holt paraszt-gerencséreket mesterségbeli tudását dicsérik.

A füstös konyhák elfogásával és az újabb konyhai eljárások terjedésével párhuzamosan a század első évtizedeitől kezdve elterjedt a fazekasmáz, az ecset meg az írka használata. Az újabb termékek ennek megfelelően már színesebbek (47., 48. ábra). A fazekasok még a hagyományos fatűzeléssel kemencékben (49. ábra) is égetnek s ezekből kerülnek ki a legvárásosabb színhatású mázas áruk.

A fazekasok esetenként készítették cserépkályhát (50. ábra), de Zalalövőn sikeres cserépkályhagyár is működött. Veleméren és környékén még ma is több gyönyörű szecessziós kályha emlékeztet a paraszti gazdaságok egykori anyagi erejére. Néhány házban különleges múlt századi kályhákat is őrznek.

A faéptészet kiváló példái a környék harangtornyai, faházai, fazárral ellátott pincéi, pajtái, ólái és kútházai (51-56. ábra). A népi bútorművészet és a faragó művészet termékei az élet minden területén megtalálhatók (57-66. ábra).

A hagyományos paraszti gazdálkodás munkát adott a helyi kovácsnak is (67., 68. ábra),

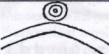
A falu lakossága ma már száz lélekre olvadt s az átlagéletről 70 év körül van. A régi tárgyak, meg a hozzájuk kapcsolódó adatok és hiedelmek megmentésére ez az utolsó pillanat.

Velemér és környékének jelvilága

A kézművességhez kötődő népi jelhasználat megőrizte számunkra a kereszténység előtti vallásos szimbólumokat (69. ábra). A veleméri jelképhasználat rendszere pontosan megfeleltethető a székely rovásjelek rendszerének. Azaz nem csupán egyedi jelek fordulnak elő Veleméren, hanem ezek világmodelleket, valamint a rovás-ligatúrákhoz hasonlóan jelmontázsokat is alkotnak.

Mint egy falumbéli adatközlő elmondta, a sindűket (tetőcserepeket) készítő férfiak jókedvükben, esetleg némi ital elfogyasztása után "mindenféléket" rajzoltak a puha agyagba, különösen a lányos házak cserepeire. Ugyanez az adatközlő azt is hozzátette, hogy a régieknek sokkal többet kellett dolgozniuk (nem segítették őket gépek), mégis vidáman és elégedetten éltek le az életüket. E megjegyzés a honfoglalóktól örökölt paraszti világnézetet és az azt kifejező szimbólumok szerepét is magásra értékeli.

Ez a szerep jól megérthető, ha megpróbáljuk tisztázni a jelképek értelmét. Ezek eredeti jelentése azonban többnyire feledésbe merült vagy alaposan megváltozott. Jobbára csak az ábrázolt képből vagy székely, sumér és hettita frástörténeti párhuzamokból következtethetünk rá. Két esetben azonban kiűnő igazolást jelent az őrségi néphagyományban napjainkig megmaradt értelmezés is. Az egyik az X alakú jel, amely rontáselhátróként ismert és tejesköcsögökön is alkalmazták. Ez úgy válhatott rontáselhátró

sorszám	ábraszám	jel és jelmontázs	a grafikus jel magyarázata	rovásjel (hangérték)	jelnév (szóérték)
1.	26.		Nap (minden jó forrása)	ly 	lyuk, (forrásbarlang)
2.	26.		világoszlop (fa, vagy folyó)	sz	szár, szál
3.	26.		világhegy-lépcső	m 	magasba vezető út, mágnus
4.	26.		világfa (Tejút)	sz	szár, szál
5.	26.		világoszlop (fa és hegyek)	sz m 	Szarruma (hettita isten neve)
6.	32.		Szentháromság (a világ isteni középpontja)	ly 	lyuk, (forrásbarlang, minden jó forrása)
7.	34.		víz, folyó	j 1	jó „folyó”
8.	35.		világhegyen trónoló isteni triász	s ly 	sarok, lyuk
9.	35.		a sarok hegye (a világhegy)	s 	sarok
10.	38.		világhegyen trónoló Isten	≠ 	egy, ős, sarok
11.	38.		megszemélyesített, isteni kettős kereszt	gy ≠	egy (szent)
12.	38.		mandorla (a Tejút hasadékaiban kará-csonykor születő napisten)	us 	ős

69/a. ábra. A veleméri és velemér-környéki jelkincs a székel rovátságába tartozik

sorszám	ábraszám	jel és jelmontázs	a grafikus jel magyarázata	rovásjel (hangérték)	jelnév (szóérték)
13.	42.		víz	ak	patak
14.	45.		a világ közepén fakadó négy szent folyó	b	Bél, belső
15.	45.		Föld, tartomány	f	Föld
16.	46/1.		víz	ak	patak (pater Óg „Óg atya”)
17.	46/2.		víz	ü	ügy „folyó”
18.	46/3.		a sarok hegye	s	sarok (sar Óg „Óg király”)
19.	46/3.		kereszt alakú világfa (Tejút)	d	Du isten, Don, Duna, Thana
20.	46/4.		a sarok hegye	s	sarok (sar Óg „Óg király”)
21.	46/4.		kettőskereszt alakú világfa (Tejút)	gy	Egy
22.	46/5.		a világ közepén fakadó négy szent folyó	b	Bél, belső
23.	46/6.		a világfa (Tejút) hasadékaiban kelő napisten	us	ős
24.	46/16.		vulva	us	ős
25.	46/7.		Isten (minden jó forrása)	ly	lyuk (forrás-barlang)
26.	46/7.		víz, folyó	ak vagy ü	patak vagy ügy „folyó”
27.	57.		víz, forrás, égig csapó hullámtaraj	j	jó „folyó”
28.	57.		lépcsőzetesen emelkedő hegyek	m	magas, magasba vezető út, mágnus

69/b. ábra. A veleméri és velemér-környéki jelkincs a székely rovásírás rokonságába tartozik

sorszám	ábraszám	jel és jelmontázs	a grafikus jel magyarázata	rovásjel (hangérték)	jelnév (szóérték)
29.	57.		világoszlop (víz és hegy)	j 1 m	Jó mágus, az iráni Jima neve?
30.	57.		víz, folyó	ak 1 vagy ü	patak vagy ügy „folyó”
31.	58.		világfa	sz l	szár, szál
32.	58.		hármass halom, világhegy	m	magas, magasba vezető út, mágus
33.	59.		víz, folyó	ak 1	patak
34.	63.		víz, folyó	ü	ügy „folyó”
35.	66.		hármass halom, világhegy	m	magas, magasba vezető út, mágus
36.	67.		víz, folyó	j 1	jó „folyó”
37.	70.		hármass halom, világhegy	m	magas, magasba vezető út, mágus
38.	70.		a sarok hegye	s ^	sarok (sar Óg: „Óg király”)
39.	70.		víz, folyó	ü 1 vagy ak	ügy „folyó”, vagy ak „patak”
40.	70.		világoszlop (hegy és folyó)	^ meg ü vagy s meg ü vagy ak	sar ügy/ak, „Óg király”
41.	70.		Nap (minden jó forrása)	ly	lyuk (forrásbarlang)

69/c. ábra. A veleméri és velemér-környéki jelkincs a székely rovásírás rokonságába tartozik

jellé, ha korábban istenszimbólum (Bél fiúisten jelképe) volt. A másik jel, amelynek értelmezése Antal Jánosnak és Kolossa Eleknek köszönhetően fennmaradt, az „us” (lásd alább!).

Mint említettük, a jeleképek némelyike összetett. Ilyenek az Édent, a rendezett világot térkép-szerűen (45., 57., 70. ábra), vagy térben ábrázoló (58. ábra) világmodellek. Az Éden felidézésével egy-észt a teremtésre emlékeztettek, amely minden előrevivő emberi cselekedet mintája; másrészt az Őrséget

70. ábra. Magyarszombatfai világmodelles tányér (Csuzh Zsuzsa fazekas mintái között)

hez hasonlóan folyók között elterülő - tartományait ábrázolják.

A 46/6. ábra világfája a tetőléche kapaszkodó cserép-bütyökgig nyúlik fel. A cserepet megtartó erőre utal éppen a fa tetején, ahol más világmodelleken az istent szokták ábrázolni. A fa csúcán a székely „us” (ős/isten) rovásjel megfelelője van, amelyik sokáig csak a nikolsburgi rovásábécéből volt ismert. Az „us” megfelelői a hettita „isten” hieroglifa és a sumér napisten szimbóluma Kr. e. 3000 tájáról. E pogány szimbólum kései leszámazottja a keresztény mandorla (mandula alakú fvény álló Krisztus, vagy Mária és a kisdéd) is, amelynek egyik szép változata éppen a velemeri műemléktemplom freskói között látható (38. ábra). A freskó - amelyen Jézus maga a megszemélyesített kettős kereszt - hozzájárulhatott a kereszténység előtti jelkép velemeri fennmaradásához.

Az „us” és a mandorla a Tejút hasadékat ábrázolják, amelyben karácsonykor kél a Nap. A 46/6. ábra sindúje így a napisten (és Jézus?) születésére, a természet megújulására, a boldogabb kor eljövételére, az eget a Földdel összekötő megszemélyesített világoszlopra emlékeztet.

Az 46/4. ábra világfája alatt lévő háromszög alakú hegy a székely „s” (sarok) rovásjel megfelelője, míg a fatörzs és a legerősebb (elágazásokkal is rendelkező) ágpar a kereszt alakú „d” (Du/Duna/Don/Thana) rovásjelet, az atyaisten (Ős Thana) jelképét adja.

A 46/4. ábrán a világfa kettős kereszt alakú. Ez a Tejút és a napfordulók idején befutott két nappálya ábrázolása. A Nap éves ciklusát, a feltámadó és meghaló Istent idézi. Istenünk „egy” jelzőjére, a napisten éves életciklusára is utal (vö: *esztendő* am. „isten idő”!). A kettős kereszt a székely rovásírásban a „gy” (Egy) jele.

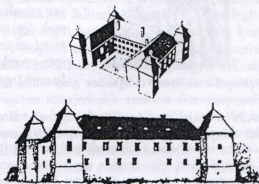
A velemeri műemléktemplom Szentháromság-jelképe (32., 35. ábra) a székely rovásírás „ly” (lyuk, forrásbarlang) jelével rokon s a szent folyók forrására, a világ Istennel (a napistennel) azonos közepére emlékeztet. E jel megfelelője a hettita és a sumér képek között „kút” és „nap” jelentést hordoz. A fenti magyarázat fényében ez korántsem ellentmondás, inkább egymást erősítő adat.

71. ábra. Csemeszokpács pártatlanul szép román temploma

72. ábra. Domonkosfa (Salóvia) román temploma

73. ábra. Az egervári reneszánsz várkastély

és a Magyar Királyságot hasonlították a világ középehez, ahol - az Isten jelenléte miatt - egyedül érdemes élni.

A használt szimbólumok esetenként képszerűek (vagy egy képszerű ábrázolás részét alkotják: 67. ábra), máskor kifejezetten lineáris jellegűek (69. ábra). Mindegyik csoportban a székely rovásjelek rokonaira bukkanunk. A képszerű ábrázolások segítenek megérteni a szimbólumot. Együttal hitelesítik a székely rovás-hieroglifák korábban kikövetkeztetett értelmezését is.

A 46/5. ábrán a székely rovásírás X alakú „b” betűje szerepel. A sindűkésztők nem frásjelenek, hanem - a tejesköcsögökön lévő párhuzamok alapján - rontásehlátró jelnek szánták. E rovásjel a *bél*, *belső* szavak és *Bél* fiúisten nevének kezdőhangját őrzi. A kép az Éden egy forrásból fakadó, Istennel azonosított szent folyóinak felülnevezete. A 45. ábrán ehhez négy „f” (Föld) rovásjel csatlakozik. E jelek az Éden folyóit és - az őrségeket

74. ábra. Gútatót XII. századi temploma (balra)

75. ábra. Századforduló téglaház, ispánk (fenn)

76. ábra. A jánosházi reneszánsz Erdődy-várkastély (jobbra)

A veleméri templomban három esetben is hangsúlyos, jelentéshordozó szerepet kapott az épített ív. Aquila János kétszer festette Jézus képmását, egyszer pedig a Szentháromság jelképét valamilyen boltozat (a szentély keleti ablaka és a diadalív mindkét oldala) fölé. Ezért a montázsokban szereplő ív maga is jelként értelmezhető, amely az égbolt ívére, az égi hegyre, az istenek lakhelyére utal (35., 38., 69. ábra).

A „j” (jó) rovásjel kacskaringó alakú változata jelöli a vizet Szent Kristóf mártonfalvi freskóján (34. ábra) s nyilván ugyanígy volt ez az elpusztult veleméri freskóváltozaton is.

A 42. ábra faragott gerendavége az „ak” (patak) rovásjelet ábrázolja. Az ég boltozatát tartó oszlopokra, a Tejúttra utal.

Veleméren is az „ü” (ügy „folyó”) rovásjelnek megfelelő hullámvonal ismétlésével díszítették a bútorokat (59., 63., 64. ábra), ahogyan ez a magyar népművészetben szokásos.

Az 57. ábra festett ládájára világmodellre festettek. Ennek közepén forrást jelöl egy nagyobb kacskaringó, amely a székely „j” (jó, folyó) jellel rokon. A világmodell ezen kívül még négy „jm” ligatúrából (a „j” és az „m” rovásjellel) áll. Ezek jelentése magyarul ma „Jó mágus”-ként (vö: jó megye, jó mező, jó magas!) adható vissza. Az első emberre, a teremtőre emlékeztet, akinek a neve az iráni mitológiában Jima, a germánban pedig Ymir.

A fenti veleméri festett ládához hasonlóan egy magyarszombatfai tányéron is megfigyelhető a víz és a hegy szimbólumának párosítása egy világmodell négy sarkán (70. ábra). Ennek olvasata a székely rovásjelek segítségével „s-ü” (szár-ügy) lenne, ami - a sarokhoz hasonlóan - szintén Óg király (sar Óg, szár Egy) nevével tart rokonságot.

A cserepeken megidézett Bél (Nimród/Ninurta) vihar- és hadisten volt, s a velemériek azért helyezték jelét a tetőre, hogy lássa: e házban az ő hívei (leszármazottai) laknak, e ház érdemes a kíméletre.

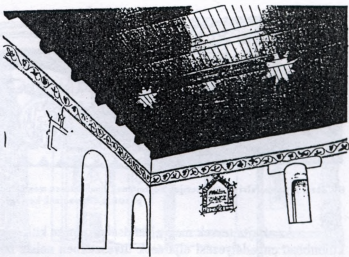

77. ábra. Kőszeg, Szent Vendel szobra

Megerősíti a jelek rontáselhárító értelmezését idősebb Kolossa Elek szomszédom fontos tájékoztatása, aki még gyermekként hallotta az 1944-ben elhunyt Antal János és egy másik veleméri férfi beszélgetését e mintákról. A visszaemlékezés szerint Antal János ekkor azt mondta, hogy az ő por tájának tetőit azért kímélte meg az 1928-as nagy jégverés,⁹ mert a cserepeire „az Isten valamicsodája” van rajzolva. Adatközlőm az Antal János által használt kifejezést már csak így tudta visszaidézni, a pontos megfogalmazásra az eltelt fél évszázad miatt nem emlékezett. Kolossa Elek e régi beszélgetésbe még gyerekként beleszólt: „Maga biztosan azért mond ilyeneket, mert baszorkány!” Aminek az lett a következménye, hogy elzavarták a

⁸ Az „m” rovásjel két élére állított hegy rajza. E veleméri ládán a két hegy egymás mögött áll, azaz a hegy kettős körvonalúnak látszik. A rovásjel hangalakja a „magas” és „mágus” szavak közös ősnénektől származik. A jel a magasba vezető utat, a világoszloppal azonosított első ember emlékét őrzi.

⁹ E pusztító erejű vihar emléke napjainkig megmaradt. Két éve hat előadást tartottam szlovéniai iskolákban, s közben megemlítettem ezt a történetet Antal János cserepeiről. Volt a hallgatóság között egy fiatal tanár, aki a családjában fennmaradt hagyományból tudott erről a viharról. Mint elmondta, a padlásán tárolt gabonát a vihar elvonnultával az udvarról kellett felseperni.

78. ábra. Magyarzsécsd, Mindszentek templom (balra)

79. ábra. Magyarzsécsd, a Mindszentek templom festett hajója (fenn)

helyszínről s így e tanulságosnak indult beszélgetés további részletei elvesztek az utókor és a néprajztudomány számára.

Megmaradt azonban az Antal porta egyik mintás cserepe a hettita „isten” hieroglifa (és az „us” rovásjel) változatával (46/6. ábra). Azaz néhai Antal János a két világháború között még jól tudta, mit jelentenek a cserepeire rajzolt szimbólumok - s az 1928-as égháború meg is erősítette hitében. Ugyan melyikünk igazát támogatják ma ilyen megfellebbezhetetlen égi hatalmak?

Zárszó

80. ábra. Mártonhely gótikus temploma, amelyen az elpusztult velemerihez hasonló, szintén Aquila János által festett Szent Kristóf freskó látható

A régi Velemér ma a végórát éli. A faluban alig született kisgyermek az utóbbi években, s a gyermekes családok is az elköltözés gondolatával foglalkoznak. Ez részben érthető: Veleméren ma nincs iskola, nincs munkahely és sok minden más is hiányzik. A fiatalok érzékelik a mindennapi élet nehézségeit, de a falu kínálta lehetőségekkel nem tudnak élni. Ötven kilométerre is eljárnak, hogy éhbérért dolgozzanak másoknak - de nem válhatnak sorsuk uraivá.

Pedig kitörési lehetőséget kínál például a vendéglátás is. A hagyományos építési módokkal (fa, vesszőfonás, agyaptapasztás, zsupfedés) viszonylag olcsón előállíthatók a nyári szálláshelyek. A zuhanyozókban felhasznált kútvíz - ha melegítésére a napenergiát használják - szintén nem kerül sokba. A helyben termelt alapanyagokból készített ételek elérhetőek lennének az átlagmagyar számára is - azaz lenne elég vendég. A természetfényképezés nyugaton elterjedtebb szokása fizetőképesebb vendégeket is idecsalogthat. A városi iskolákkal kötött megállapodások biztosítanak az egész falu megélhetését már a kezdet kezdetén is.

Száz fő pusztán a sátorhelyért és a zuhanyozási lehetőségért kifizethet naponta annyi pénzt, amennyiért sok őrsegi fiatal boldogan dolgozna két hónapon keresztül is.

81. ábra. A pártosfalvi kastély romjai, bejáratának csodálatosan megmaradt cseméje a *virtuti pro patria* „bátran a hazáért” felirattal és a pusztítás démonainak kézjegye a kastély faláról

Az effajta tervek megvalósításához persze külső segítségre, vagy összefogásra is szükség lenne. A különböző engedélyezési eljárások útvesztőiben nehéz boldogulni és az elinduláshoz szükséges pénz is kevés. Mégis, egy kemping megteremtésére és üzemeltetésére egy átlagos család is vállalkozhat. A falunak pedig még kisebb nehézséget jelentene ugyanez.

Helyi kezdeményezés híján a lehetőségeket idegenek fogják a saját érdekeiknek megfelelően kihasználni s Velemér általuk alakul üdülőfaluvá. Az elárvult házakból jobb esetben az év néhány hetében használt üdülőház lesz. Állandó lakosság híján pedig kérdéssé válhat a templomok és házak értékeinek megvédhetősége is.

Ma Veleméren ismeretlen fogalom a lopás. A porták a hagyományosan jó közbiztonság miatt körül sincsenek kerítve. Az utca közepén felejtett aktáskát - erre példa volt - a gazdája után viszi a megtalálója. Az építési munkálatok miatt másfél évig lezáratlan és lakatlan házból egyetlen bútor sem tűnik el s nem fogy a kertetlen udvarokon tárolt tüzelő- és építőanyag sem. A házakon is csak azért van rács, mert az első világháborút követő években a szerbek átjártak a határon fosztogatni.¹⁰ A legnagyobb veszélyt a kányák jelentik, amelyek az égből lecsapva az udvar közepéről is elragadják az apróőszágot.

Velemért egy sajátos információáramlás is összetartja. Nincs olyan veleméri, akivel - akár a legnagyobb dologidőben is - ne lehetne egy félórát, vagy még többet beszélgetni. Ezt a beszélőviszonyt szívesen fogadják, szinte elvárják az idegentől is. Ennek köszönhetően aztán mindig mindent tudnak egymásról. Nem ugyanaz a falukép van egy veleméri fejében, mint egy bevándorlóban. A bevándorolt faluképe statikus. Ezzel szemben az őslakosoké él és működik. Egy igazi veleméri számára nem kérdéses, hogy egy másik falubeli - amelynek a rég holt felmenőit is ismerte - az adott pillanatban éppen hol tartózkodik, mit csinál, milyen gondok foglalkoztatják. A velemériek jól tudják azt is, hol kereshető a társ a napi feladatokhoz: kinél van szerszám, ha a pajta sarkát kell megemelni stb.

Egymás segítségének történelmi rendszere alakult ki és őrződött meg - például a keresztelőkhez kapcsolódva. Aki résztvevett egy keresztelés alkalmával rendezett ünnepségen - helyi szóhasználatnál pasztután - az egy életen át segítette az újszülöttet. S egy pasztután a fél falu vendég volt, a meghívandó családok listáját pedig évszázados hagyomány rögzítette. Ez persze sajátos konfliktusokat is eredményez: Veleméren nehéz megvásárolni, de könnyű ajándékba kapni valamit.

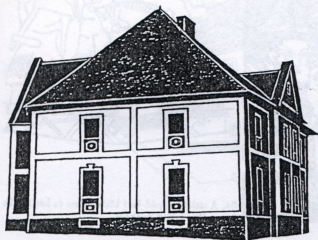
Mutatkozik egyfajta szelíd humor is. A szomszédasszonyom például így szokott vigasztalni, ha eltörttem valamit: „Az üveg már ilyen: nem vásik, hanem törik.”

Van egy másik gyöngyszeme is a humorba oltott népi bölcsességnek: „Okos tehénnek nem kell vezető - de okos tehén nincs.”

A hasonló - szívet lelkét melengető - veleméri hagyományokat jó lenne megmenteni. Egy antik világszemlélet és életminőség elemei ezek, amelyre szükségünk van. Jellemző, hogy a török által egykor megszállt és elpusztított középső országrészben még ma is nehezebb élni, mert kisebb a lakosság önszerveződő képessége, nagyobb az öngyilkosságok aránya stb. Az Őrségben erőtl ad a hagyomány, amelyet az idegen a jelképekből olvashat ki, az őslakosok pedig a talán csontajaikban éreznek. E hagyományos világnézet aztán biztosítja az ember, a természet és az Isten harmóniáját.

Jól fogalmaz Pap Gábor a veleméri freskókról szólván: „Késégbevonhatatlan tény: ma igen sok tekintetben sokszorosan többet tudunk - több adattal rendelkezünk - a világmindenségről, mint veleméri

¹⁰ Éjszaka, az erdőn keresztül érkeztek szekérrel. A házak befelé nyíló ajtaját kötéllel a kődisállás oszlopához kötötték s leszúrták az ólban lévő disznókat. Mire a gazda a padláson meg a tetőn keresztül kijutott a házból, addigra áthajtottak a leölt állatokkal a határon.

82. ábra. A reszneki kastély

83. ábra. Az őrszentpéteri román templom

temploméptű-díszítód elődünk. De vajon képesek vagyunk-e ez a mérhetetlenül megnőtt tudásanyagot ugyanolyan élményszerűen továbbítani is nemzedékről nemzedékre, mint ahogyan ő tette - a maga kevesebbével? Egy előnye mindenesetre egészen bizonyosan volt velünk szemben. Hibátlanul tudott közlekedni a négydimenziós kontinuumban, és értelmes közléseket tudott adni belőle-róla-átla. Tudjuk mi ez ma? És ne lenne szükségünk rá? Hogyan várhatjuk hát, hogy teljes intenzitással átéli személyes élményeink során rögződjenek belénk mai világképeink ... alapfogalmait?"

Kovács Imre barátom járt egy nyolc lelket számláló északamerikai indián törzsnél s megkérdezte, nem tartják-e aggasztóan kicsinek a törzs lélekszámát. A válasz minden Véleméért és hazájáért aggódó magyarnak erőt adhat. Azt mondták ugyanis, hogy ők már tizenötezer évvel ezelőtt is itt éltek s itt fognak élni újabb tizenötezer év múlva is - amikor „ezek itt körülöttünk” már régen nem lesznek. A kérdésre, hogy kik azok az „ezek”, így hangzott a lakonikus válasz: „United States of Amerika.” Az öntudat és nyugalom titka a hagyománytisztelő - s ez mutat kivezető utat Véleméren és Magyarországon is.

Nehéz időkben mindig az ország keleti részeiből jött a segítség, hogy a végveszélybe került őrségeket megmentse a veszedelemtől. Jöhet-e ma is?

A Rákócziak árpádsávos zászlók alatt harcoló kurucok régen pihennek, csontjaikat és fegyvereiket az idő elemészette. A legenda azonban nem halt meg s táplálja a reményt. Talán visszajő egyszer Csaba királyfi is a csillagok közül s rendet vág az Áfa és az Sza soraiban. Visszatérhet Szent László is, akinek váradi bronzszobra rendesen meglevenedet és csatába vonult, ha a döntő csata napja elérkezett. Miért ne léphetne le a veleméri teplot faláról? El is jő Szent László király bizonyára - ha az önfeláldozó Árpád-dinasztia eszméi újra áthatják a mindennapokat.

A környék nevezetességei

Bajánsenye: református műemléktemplom, Berek étterem (halátelek), Kerka vendéglő (dödölle), víztároló (strand, horgászat), Malom panzió.

Bük: román kori részleteket őrző templom, Szapáry-kastély (barokk díszterem), erdő maradványa, védett népi lakóház.

Cák: műemlék pincesor Kőszeghegyalján.

Csákdánydoroszló: barokk templom gyönyörű oltárral, Batthyány-kastély.

Csemeszkopács: 1250 körül épült román templom szép falfestményekkel és oltárral (71. ábra).

Csesztreg: faluház, barokk templom.

Csőde: a Sárkány panzió és étterem fából-vályogból épült népies-organikus épületsorozatja.

Domonkosfa (Szlovénia): Árpád-kori templom (72. ábra).

Egervár: reneszánsz mocsárvár (73. ábra).

Felsőlőzlők: védett boronaházak, feszület, elbűvölő táj.

Gödörháza: XVIII. századi harangtorony (12. ábra), fazekasok, hagyományos népi lakóházak.

Gutatótűs: XII. századi templom (74. ábra).

Hegyhátszentjakab: XIII. századi műemléktemplom, Vadása tó (csónakázás, strand, vendéglők).

Hegyhátszentpéter: festett oromzatú népi lakóház és műemlékjellegű porta.

84. A tótlaki Árpád-kori körtemplom és két Aquila János által festett freskója

Ispánk: a világ közepe (a mondás szerint az ispánki templomnak nincs árnyéka - mert Ispánkon nincs templom), századfordulós paraszti lakóházak (75. ábra), Bárkástó.

Ják: románkori bencés apátsági templom, XIII. századi négykaréjos kápolna, kisnemesi kúria.

Jánosháza: reneszánsz Erdődy-várkastély (76. ábra), barokk templom és Mária-oszlop.

Kallósd: román kerektemplom.

Kapornak (Szlovénia): történeti-néprajzi kiállítás.

Kercaszomor: református templom, a Szerb-Horvát-Szlovén királyságtól „népi kezdeményezés” viszszafooglalt határmenti falurész, lovaglási lehetőség.

Kondorfa: az iskolával szemközt levő több száz éves ház mestergerendája értékes feljegyzéseket tartalmaz.

Körmend: XIII-XIV. századi Baththyány-várkastély (24. ábra), Vármúzeum (26. ábra), Petőfi téri plébániatemplom gótikus részletekkel, IV. Béla szobor, Nepomuki Szent János-szobor (27. ábra), arborétum, éttermek.

Kőszeg: Vár, Vármúzeum, Felsővár (kilátó), barokk Szent Jakab plébániatemplom, történelmi városkép (77. ábra) reneszánsz részletekkel, éttermek.

Lendva (Szlovénia): Muravidéki Magyar Rádió, Magyar Intézet, Alsólendva vára (17. ábra), Makovecz Imre által tervezett színház, szőlőhegy.

Lenti: templom, Vár (18-19. ábra), kultúrház, tüzletek, Salamon étterem, kiváló termálfürdő 7 medencével (fedett és strand), mozi, szőlőhegy.

Magyarszombatfa: boronákból épült fazekasház (bemutatóval és korong-kísérletezési lehetőséggel), fazekasok (Albert Attila, Czugh Zsuzsa, Cseke János, Papp Vilmos, Tóth János stb), kerámiagyár, szőlőhegy.

Magyarszecsőd: XIII. századi templom XVII. századi freskókkal és barokk oltárral (78-79. ábra).

Máriatífalu: tó, harangláb.

Mártonhely (Martjanci, Szlovénia): gótikus templom (80. ábra) és Szent Kristóf freskó (34. ábra).

Murafürdő (Moravské Toplice, Szlovénia): termálfürdő 9 medencével.

Nagyrákos: alsószeri XIII. századi román templom, XVI. századi zsupetűs boronaház, fazekasok (Szilinszki András, Fasang Adrienn).

Nemesnép: harangláb (14. ábra), értékes parasztházak és porták, Murmann-tanya (parasztházakban kialakított panzió)

Pankasz: 1730 körül épült harangláb (11. ábra), boronafalú kovácsműhely, helytörténeti gyűjtemény.

Pápóc: középkori iskolával egybeépített négykaréjos román kápolna.

Pártosfalva (Szlovénia): romkastély (81. ábra).

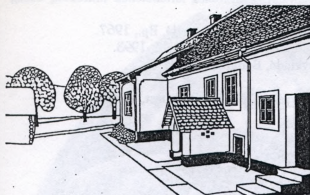
Resznek: katolikus templom, kastély (82. ábra).

Óriszentpéter: a Zala két partján települt nyolc szer, XIII. századi erődfített templom (83. ábra), középkori téglaegető, fazekas (Róka Lajosné), helytörténeti múzeum, Bognár étterem (tökös-mákos rétes).

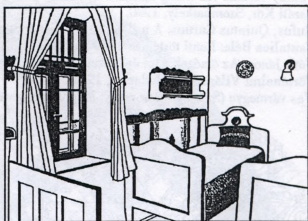
Sárvár: XIII-XVII. századi várkastély barokk díszteremmel (22. ábra), Vármúzeum, történelmi városkép, arborétum 300 éves mocsári tölgyessel.

Szalafő: a legtöbb hagyományt a püterszeri múzeumfalu őrzi (kontyos ház, kerített ház, kástu).

Szentgotthárd: barokk kolostor és templom Dorfmeister freskókkal, Helytörténeti Múzeum Délnyugat-Dunántúl fazekastermékeivel, a gótikus eredetű rábakéthyi templomban római domborművek, a rábafüzési régi iskolában néprajzi gyűjtemény, farkasfai harangláb, éttermek.

85. ábra. Velemér, a Cserépmadár szállás udvara

86. ábra. Velemér, Cserépmadár szállás, „külső szoba”

Szentgyörgyvölgy: fazekas (Csótár Rezső), 1787-ben épült festett kazettás református templom (29. ábra), 1774-ben épült katolikus templom Dorfmeister freskókkal, régészeti ásatás (7000 éves falu maradványai), Góna (sportcentrum úszómedencével, étterem és panzió), Molnár porta (népi hangulatú szálláshely), tavasszal szibériai nőszirmotól és sárga liliomtól pompázó rét.

Szombathely: Savaria Múzeum, Izisz szentély, római mozaikmező (őskeresztény bazilika maradványa?), skanzen, Püspöki palota, későbarokk városközpont, barokk Szent Erzsébet templom gótikus részletekkel. *Szöce*: fokozottan védett tőzegmohás patakvölgy.

Tótlak (Selo, Szlovénia): Árpád-kori, Aquila freskókkal díszített körtemplom (84. ábra).

Vasvár: középkori elemeket őrző barokk domonkos rendház és plébániatemplom, éttermek.

Velem: vízfalalom, kápolna.

Velemér: XIII. századi műemléktemplom (címlap, 1. ábra) Aquila János freskóival (32., 33., 35-41. ábra), népi lakóházak, porták és református templom (2-10. ábra), Sindűmúzeum és Cserépmadár szállás (3., 43-47., 62-65., 85., 86. ábra), Falusi vendégfogadó (61. ábra).

Zalaörs: boronákból épült tájház, Zalamindszent 1250 körül épült temploma (középkori faragvány, későreneszánsz oltár), romkert (a római kori Salla maradványai), Kányafészek étterem (vadételek), Borostyán-tó (strand, csónakázás, horgászás).

Zalaegerszeg: Göcseji falumúzeum, Városi Múzeum, éttermek.

Irodalom

Bakay Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai, Miskolci Bölcsész Egyesület, 1997.

Belitzky János: Vázlatok a nyugatdunántúli gyepek népeinek történetéhez, Rábaközi Nyomda és Lapkiadó, Sopron, 1940.

Boda L. - Orbán R. (szerk): Az Őrség és a vendvidék, B.K.L. Kiadó, Szombathely, 1998.

C. Harrach Erzsébet - Kiss Gyula: Vasi műemlékek, Vas Megyei Tanács, Szombathely, 1984.

Csupor István - Csuporné Angyal Suzsa: Fazekaskönyv, Planétás, Budapest, 1998.

Dömötör Sándor: Őrség, Őrség Baráti Kör, Szombathely, 1987.

Gorza Sándor: Szülőföldem Nagyrákos, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Nagyrákos - Körmend, 1997.

Göncz László - Nagy Zoltán: Őrségi végeken, na robovih Őrséga, Lendva - Lendava, 1998.

Gráfik Imre - Nagy Zoltán: Vas megye népművészete, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1996.

Hokkyné Sallay Marianne: Velemér középkori templom, Tájak korok múzeumok kiskönyvtára, TKM Egyesület, Budapest, 1998.

Holub József: Zalamegye története a középkorban, I. kötet, Pécs, 1929.

Kovács József: Nézzük meg együtt a veleméri románkori templom freskóit, Művészet, Budapest, 1977/3., 14-19. o.; A veleméri Szentháromság-templom (ismertető a látogatók számára), kézirat.

Kovacsics József: Velemér, kézirat.

Nagy Zoltán: A Rába Helytörténeti Múzeum állandó kiállításának vezetője, a Batthyány várkastély története, Körmend, 1998.

Noszlopi Németh Péter: Az Árpád-kori Buda nyomai a Pilisben, Püski, Budapest, 1998.

Pap Gábor: Velemér - egy téridő gráf működési vázlata, Művészet, Budapest, 1978/6.

Patakylászló: Az Őrség múltja a kercaszomori református egyházközség történetének tükrében, Őrség Baráti Kör, Szombathely, 1990.

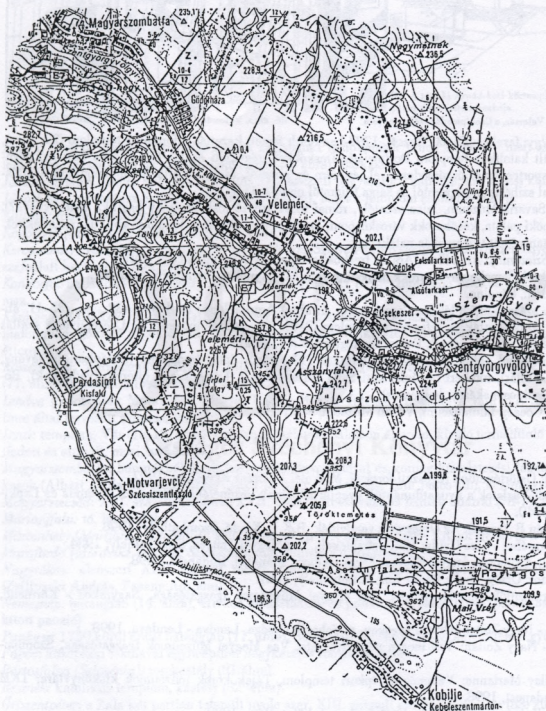
Rufus, Quintus Curtius: A makedón Nagy Sándor története, Európa Könyvkiadó, Bp., 1967.

Tantalics Béla: Lenti története 1849-ig, Lenti Honismereti Gyűjtemény 4., Lenti, 1993.

Tóth János: Az Őrségek népi építészete, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1975.

Történelmi Világlasz, Budapest, 1991.

Vas vármegye (Sziklay - Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai), Budapest, 1898.

87. ábra. Velemér térképe

Nyarlaljon a veleméri Cserépmadár szálláson!

9946 Velemér, Fő utca 7., tel: (94)444-314, (1)246-3127.

Internet honlap: www.extra.hu/cserepmadar email cím: cserepmadar@extra.hu

1990
Tóth László
Velemed

